Slovenská reč — jazykovedný časopis pre školu a prax. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. — Rediguje: Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. — Zodpovedný zástupca: Dr. Štefan Peciar. — Predplatné na XVI. ročník Kčs 85.—, jednotlivé čísla po Kčs 8.50. — *Účet Štátnej banky československej č. S 13635.* — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu „Slovenská reč" v Bratislave, Štúrova 7. — Rukopisy sa nevracajú. — Tlačí Neografia, n. p., Martin.

OBSAH

Jozef Štolc: O ľudovosti v spisovnom jazyku 97
Eugen Jóna: Prehľad slovných druhov v slovenčine 100
L. Dvonč a Š. Peciar: Príspevok k otázke písania veľkých písmen . . . 108
Jozef Ružička: Z jazykovednej terminologie 111

Podnety a diskusie

Ladislav Dvonč: Skloňovanie neživotných maskulín na -l a otázka mäkkého ľ v spisovnej slovenčine 114
Ján Horecký: Plniace pero 118

Posudky a referáty

G. Horák: Slovenčina II 121
Jozef Ružička: Belo Letz, Gramatika slovenského jazyka 124

Drobnosti

E. J.: Šedý a šedivý 126
-r: Akonáhle 127
uffa: Skrinka 128

partner voči iným partnerom. Už u prvých upravovateľov slovenskej spisovnej normy vystupuje pomerne jasne zreteľ na slovenskú jazykovú skutočnosť, hoci sa dosť ťažko odpútavali od čisto krajových znakov konkrétnych slovenských nárečí.

V slovenskej minulosti môžeme hovoriť o dialektickej diferenciácii azda len v územnom smysle slova. Sociálne dialekty sotva existovaly ako vyhranené formy jazykového štýlu, pretože vcelku funkciu takýchto dialektov zastávaly cudzie jazyky, u šľachty latinčina, neskoršie maďarčina a u buržoázie nemčina alebo maďarčina. Slovenský jazyk bol viac-menej vždy a všade jazykom poddaného ľudu a neskoršie jazykom širokých pracujúcich más.

Akúkoľvek snahu a podujatie povýšiť jazyk pracujúceho ľudu na úroveň spisovného jazyka, ktorý je kultúrne vyspelý a národne reprezentatívny, treba hodnotiť ako pokrokové snahy. Slovenské dialekty, ktoré od pradávna maly sklon ku konvergencii a v oblasti syntaxe a morfologie dokonca k skoro úplnej jednote sústavy, boly jazykom ľudových más a staly sa východiskom k spoločnému slovenskému spisovnému jazyku. Iba hláskoslovný systém sa upravil na základe stredoslovenských nárečí. Iba v tomto vyšiel slovenský spisovný jazyk z konkrétneho nárečia. Ale uplatnenie tohto konkrétneho nárečia bolo možné iba na pozadí spoločnej syntaxe a spoločnej morfologickej stavby.

Ak sa dívame na pomer spisovného jazyka a slovenských nárečí, môžeme konštatovať, že dnešný slovenský spisovný jazyk je primeraným reprezentantom celého bohatstva slovenského jazyka, že je sjednotiteľom slovenských nárečí a vhodným nástrojom sociálneho pokroku.

Slovenský spisovný jazyk sa zrodil ako jazyk ľudový. Tento svoj charakter nestratil dodnes, i keď sa obohatil rôznymi prvkami z jazykov najbližších i vzdialenejších. Tým sa len rozvily jeho vyjadrovacie schopnosti, stával sa vždy lepším a dokonalejším nástrojom rozvoja a boja našej pospolitosti. Cudzie prínosy sa adaptovaly a staly sa trvalým majetkom slovenskej slovnej zásoby. Mnoho z nich preniklo do nárečí a zovšeobecnelo natoľko, že sa nárečová odlišnosť začala postupne zmenšovať a povedomie jazykovej spolupatričnosti začalo vzrastať.

Slovenský spisovný jazyk je na celom jazykovom území celkom zámerným kultúrnym prostriedkom. Spisovný jazyk je pre každého Slováka vyššou formou jeho jazykových prejavov, opierajúcich sa o jeho rodné nárečie. Vo vedomí každého jednotlivca vyrastá spisovný jazyk celkom organicky z jeho rodného nárečia a celkom súbežne s jeho kultúrnym uvedomením a s jeho zapojením do spoločenského života.

Ak teda uvažujeme o ľudovom základe spisovnej slovenčiny, môžeme smelo vyhlásiť, že situácia v slovenskom jazyku v tomto ohľade je dobrá. Osobný i kolektívny vzťah slovenských ľudí k spisovnému jazyku je naskrze kladný, tvorivý a bezprostredný. Slovenský spisovný jazyk si teda zachoval svoj pôvodný ľudový charakter.

Z toho vyplýva pre dnešnú jazykovednú prácu i pre jazykovú prax mnoho povinností a zaviazaností. Socialistická spoločnosť kladie na spisovný jazyk zvýšené požiadavky. Spisovný jazyk musí byť vhodným a vyhovujúcim dorozumievacím prostriedkom všetkých členov socialistickej spoločnosti, pružným nástrojom pokroku a boja robotníckej triedy a všetkých pracujúcich za úplné víťazstvo socializmu a komunizmu. Preto sa nikdy nesmie odpútať od reči ľudu. To znamená, že sa spisovný jazyk nikdy nesmie vzdialiť od reči ľudu natoľko, aby prestal byť ľahko srozumiteľným pre široké masy.

Socialistická kultúra je ustrojená v svojom základnom charaktere tak, že je nerozlučne spojená s najširšími masami pracujúcich. Z nich vyrastá, je ich produktom a slúži zasa len im.

Ak teda obsah socialistickej kultúry vychádza z ľudu a smeruje k ľudu, ako by mohla forma tejto kultúry, národný jazyk a spisovný jazyk, mať nejaké iné korene a iné zacielenie?

Slovenský jazyk je jazykom slovenského pracujúceho ľudu, od neho pochádza a jemu slúži. Táto téza je vstupnou bránou, cez ktorú treba pristúpiť k zveľadeniu slovenského jazyka. Tento zreteľ zabezpečuje správnosť cesty. Toto hľadisko je dosť úzke, aby nebolo možné poblúdiť, ale súčasne aj dosť široké, aby nebolo príčinou ochudobňovania, nedostatkov a kríz spisovného jazyka.

Zveľaďovať slovenský jazyk. To je úloha slovenskej jazykovedy a všetkých tých, ktorí sú povolaní slovenský jazyk brúsiť, obohacovať a zveľaďovať. Vystihnúť vždy a v pravý čas, čo je vhodné, čo je všeobecné, čo je spoločensky únosné, nie je ľahká vec. Hoci dnes disponujeme pomerne presnými metódami, ktorými sa zisťuje objektívny stav, predsa len je tu množstvo okolností, ktoré sťažujú vidieť veci celkom jasne. Nejde tu len o jazykovedcov, ktorí do osudov jazyka často zasahujú priamo. Omnoho dôležitejším činiteľom sú tu praktickí tvorcovia jazyka, spisovatelia, básnici, rečníci, novinári. Ale všetkých viaže jedna povinnosť: písať a hovoriť k širokým masám. Toto je kritérium našej jazykovej tvorivosti. Čo je nad to, nemusí byť vždy prospešné. Možnosti prispievať k jazykovému rozvoju, k obohateniu a zlepšeniu jazyka sú neobmedzené. Ale treba veľmi starostlivo vážiť, čo je ozajstným príspevkom k zvýšeniu jazykovej kultúry. Iba to, čo je pevnou súčiastkou života pracujúcich, čo je článkom spoločenského pokroku, má nájsť výraz v jazyku.

Keby zreteľ na reč ľudových más nebol najvyšším kritériom normovacej a tvorivej činnosti v jazyku, mohlo by sa stať, že by spisovný jazyk raz odvisol vo vzduchu ako abstrakcia, ako stromová koruna bez pňa a bez koreňov. Spisovný jazyk i všetka jeho normovanosť musí vyrastať zo skutočného stavu ľudovej reči. Ona je živnou pôdou, bez ktorej akýkoľvek spisovný jazyk vlastne ani nie je možný.

Akákoľvek exkluzivita spisovného jazyka je iba uplatňovaním aristokratických manierov v jazyku. Aký je rozdiel medzi intelektuálom, ktorý

Z toho vyplýva pre dnešnú jazykovednú prácu i pre jazykovú prax mnoho povinností a zaviazaností. Socialistická spoločnosť kladie na spisovný jazyk zvýšené požiadavky. Spisovný jazyk musí byť vhodným a vyhovujúcim dorozumievacím prostriedkom všetkých členov socialistickej spoločnosti, pružným nástrojom pokroku a boja robotníckej triedy a všetkých pracujúcich za úplné víťazstvo socializmu a komunizmu. Preto sa nikdy nesmie odpútať od reči ľudu. To znamená, že sa spisovný jazyk nikdy nesmie vzdialiť od reči ľudu natoľko, aby prestal byť ľahko srozumiteľným pre široké masy.

Socialistická kultúra je ustrojená v svojom základnom charaktere tak, že je nerozlučne spojená s najširšími masami pracujúcich. Z nich vyrastá, je ich produktom a slúži zasa len im.

Ak teda obsah socialistickej kultúry vychádza z ľudu a smeruje k ľudu, ako by mohla forma tejto kultúry, národný jazyk a spisovný jazyk, mať nejaké iné korene a iné zacielenie?

Slovenský jazyk je jazykom slovenského pracujúceho ľudu, od neho pochádza a jemu slúži. Táto téza je vstupnou bránou, cez ktorú treba pristúpiť k zveľadeniu slovenského jazyka. Tento zreteľ zabezpečuje správnosť cesty. Toto hľadisko je dosť úzke, aby nebolo možné poblúdiť, ale súčasne aj dosť široké, aby nebolo príčinou ochudobňovania, nedostatkov a kríz spisovného jazyka.

Zveľaďovať slovenský jazyk. To je úloha slovenskej jazykovedy a všetkých tých, ktorí sú povolaní slovenský jazyk brúsiť, obohacovať a zveľaďovať. Vystihnúť vždy a v pravý čas, čo je vhodné, čo je všeobecné, čo je spoločensky únosné, nie je ľahká vec. Hoci dnes disponujeme pomerne presnými metódami, ktorými sa zisťuje objektívny stav, predsa len je tu množstvo okolností, ktoré sťažujú vidieť veci celkom jasne. Nejde tu len o jazykovedcov, ktorí do osudov jazyka často zasahujú priamo. Omnoho dôležitejším činiteľom sú tu praktickí tvorcovia jazyka, spisovatelia, básnici, rečníci, novinári. Ale všetkých viaže jedna povinnosť: písať a hovoriť k širokým masám. Toto je kritérium našej jazykovej tvorivosti. Čo je nad to, nemusí byť vždy prospešné. Možnosti prispievať k jazykovému rozvoju, k obohateniu a zlepšeniu jazyka sú neobmedzené. Ale treba veľmi starostlivo vážiť, čo je ozajstným príspevkom k zvýšeniu jazykovej kultúry. Iba to, čo je pevnou súčiastkou života pracujúcich, čo je článkom spoločenského pokroku, má nájsť výraz v jazyku.

Keby zreteľ na reč ľudových más nebol najvyšším kritériom normovacej a tvorivej činnosti v jazyku, mohlo by sa stať, že by spisovný jazyk raz odvisol vo vzduchu ako abstrakcia, ako stromová koruna bez pňa a bez koreňov. Spisovný jazyk i všetka jeho normovanosť musí vyrastať zo skutočného stavu ľudovej reči. Ona je živnou pôdou, bez ktorej akýkoľvek spisovný jazyk vlastne ani nie je možný.

Akákoľvek exkluzivita spisovného jazyka je iba uplatňovaním aristokratických manierov v jazyku. Aký je rozdiel medzi intelektuálom, ktorý

zavádza do spisovného jazyka svojvoľne svoje spôsoby, a aristokraciou, ktorá v svojom žargóne prejavovala svoju triednu povýšenosť a odlúčenosť od ostatného spoločenstva? Sotva dajaký. Taký intelektuál robí pod rúškom „vedy" to isté, čo aristokrat robil pre svoju triednu príslušnosť. Predstavme si napríklad, že by knižný jazyk mal inú skladbu než reč ľudu. Komu by takýto jazyk bol potrebný?

J. V. Stalin vo svojej práci *O marxizme v jazykovede* upozorňuje na veľkú stálosť a odolnosť základného slovného fondu a ešte väčšiu stálosť gramatickej sústavy každého jazyka. Na základnom slovnom fonde a gramatickej sústave spočíva celá stavba jazyka. Porušovaním základného slovného fondu a gramatickej sústavy ohrozujeme jazyk v samej jeho existencii. Aby sa to nestalo, treba pri každej práci na zveľaďovaní jazyka vychádzať z hlbokých koreňov ľudového jazyka, tvoriť z neho a podľa jeho gramatickej sústavy. A to aj vtedy, ak to vyžaduje odpútať sa od schém, na ktoré sme privykli pri používaní iného jazyka a ktoré sa prípadne pokladajú za „vyšší", presnejší spôsob vyjadrovania.

Zreteľ na živý jazyk ľudu nesmie byť však vulgarizáciou jazyka a v žiadnom prípade sprimitívnením vyjadrovacích spôsobov. Správna je opačná cesta. Umelé hrádze medzi spisovným a ľudovým jazykom búra socialistická spoločnosť stálym zvyšovaním kultúrnej úrovne ľudu. Zvyšovaním kultúrnej úrovne širokých más stáva sa spisovný jazyk postupne trvalým majetkom a trvalou kultúrnou hodnotou skutočne celého národa.

Slovenský jazyk bol ľudovým jazykom v minulosti. Takým musí zostať. Musí byť majetkom slovenského ľudu a musí byť dôstojným reprezentantom jeho všestrannej vyspelosti.

Prehľad slovných druhov v slovenčine

Kapitola zo slovenskej gramatiky.

Eugen Jóna

Slovnú zásobu jazyka možno deliť s rozličných hľadísk, ale pre prax i pre jazykovedu je najdôležitejšie delenie slov na *slovné druhy (časti reči)*. V slovenčine rozoznáva sa tradične deväť slovných druhov: 1. podstatné meno (nomen substantivum), 2. prídavné meno (n. adjectivum), 3. zámeno (pronomen), 4. číslovka (numerale), 5. sloveso (verbum), 6. príslovka (adverbium), 7. predložka (praepositio), 8. spojka (conjunctio), 9. citoslovce (interiectio).

Niekedy sa hovorieva o časticiach (partikulách), a to alebo v širšom smysle (ako súhrnnom názve pre príslovky, predložky, spojky a citoslovcia), alebo v užšom smysle (ako osobitnom slovnom druhu; na rozdiel

od spojky, ktorá vety predovšetkým spája, častica v tomto smysle, ako napr. *či, kiež*, vety len uvádza). Otázka častíc ako osobitného slovného druhu ostáva ešte otvorená.

Pri delení slov na slovné druhy nepostupovalo sa podľa pevného a jednotného delidla. Slovné druhy ustálily sa historicky. Základ tohto delenia je v tzv. logických kategóriách, najvyšších triedach, ku ktorým ľudstvo dospelo dlhou myšlienkovou prácou. Do nich sa zaraďujú všetky predmety i javy sveta a ich základné vzťahy. V slovných druhoch sa odráža vonkajší svet ako súhrn predmetov a javov s tvárnosťou trvácou alebo menlivou tak, ako sa odzrkadľuje v pojmoch, ktoré tvoria vecný (lexikálny) význam slov. Okrem vecného významu slov pri ich triedení na slovné druhy rozhoduje i úloha slov vo vete a ich stavba alebo forma. Postavenie a úloha slova vo vete je umožnená gramatickými tvarmi, na ktoré sa viažu gramatické významy (rod, číslo, pád atď.). Stavba alebo forma slova je daná okrem slovného základu slovotvornými prostriedkami (príponami, predponami ap.).

Pri triedení slov na slovné druhy rozhoduje teda vecný (lexikálny) význam slova, úloha slova vo vete a stavbe (forma) slova.

Podľa týchto troch hľadísk slovné druhy možno charakterizovať takto:

1. P o d s t a t n é m e n á (substantíva) sú jednak pomenovania osôb, zvierat a vecí, jednak pomenovania samostatných vlastností a dejov. Sú ohybné, skloňujú sa, t. j. ich tvary vyjadrujú gramatické významy pádu, čísla, rodu (i životnosť a neživotnosť). Vo vete majú najčastejšie úlohu podmetu alebo predmetu, ale niekedy aj iných členov. Podľa vecného významu delia sa na a) k o n k r é t n e, vyjadrujúce predmety vnímateľné smyslami, napr. *stôl, kniha, strom, voda, Bratislava;* b) a b s t r a k t n é, vyjadrujúce predmetne a samostatne chápané vlastnosti, deje a vzťahy, ktoré pozorujeme na konkrétnych predmetoch, napr. *čas, dĺžka, krása, sila, mier, šťastie, zdravie, spev, práca, smrť, súťaž, výroba.*

Konkrétne podstatné mená delia sa ďalej na 1. v š e o b e c n é (nomina appellativa), t. j. také, ktorými sa označuje alebo látka (látkové podstatné mená), napr. *železo, zlato, vápno, voda, ľad, vzduch*, alebo celý druh i každý jednotlivý predmet príslušného druhu (druhové podstatné mená), napr. *hruška, dub, strom, lev, dravec, zviera, robotník, roľník, človek;* 2. v l a s t n é (nomina propria), ktorými sa označuje len určitý jednotlivý predmet alebo jednotlivec, a to alebo osoba, napr. *Ján, Jozef, Mária, Elena* (osobné krstné mená), *Fándly, Šafárik, Štúr* (priezviská), (Juraj Valach) *Bobák*, (Ján Garaj) *Chumaj* (prezývky, živé mená), *Slovák, Čech, Rus* (mená národov), *Bratislavčan, Martinčan* (obyvateľské mená), alebo zviera, napr. *Dunčo, Straka*, alebo vec, napr. kniha *Slávy dcera, Kus cukru*, báseň *Väzeň*, miesta, pohoria, rieky, napr. *Vrútky, Trenčín, Tatry, Váh* (miestne, zemepisné mená), časti chotára, napr. Diely, Stráne, (pomiestne, chotárne mená) atď.

2. Prídavné mená (adjektíva) sú pomenovania vlastností predmetov. Vo vete bývajú obyčajne prívlastkami pri podstatných menách v ktorejkoľvek platnosti. Sú ohybné, skloňujú sa; ich tvary majú gramatické významy pádu, čísla a rodu, a to v shode so substantívom, ktoré určujú. Okrem toho vyjadrujú osobitnými tvarmi pomerný stupeň vlastnosti, t. j. stupňujú sa.

Prechod medzi adjektívami a substantívami tvoria spodstatnelé prídavné mená (substantivizované adjektíva), napr. *vedúci, domáca, hostinský, nájomné, školné; sucho, teplo, zlo.* V základnom fonde slovenčiny nie sú časté v porovnaní s inými jazykmi.

Adjektíva sa rozdeľujú na dve skupiny:

a) akostné, ktoré vyjadrujú len vlastnosť, t. j. akosť, mieru alebo rozmer, napr. *dobrý, sladký, čierny, ostrý, malý, hrubý, vysoký* atď.;

b) vzťahové, ktoré vyjadrujú vlastnosť nejakého predmetu vo vzťahu k inému predmetu, napr. *železný, ražný, strojový, odborový* atď.

Medzi vzťahové prídavné mená zaraďujú sa i privlastňovacie adjektíva, ktoré sú individuálne, napr. *otcov, matkin,* a druhové, napr. *kozí, vtáčí, levský* atď.

Prídavné meno má tri stupne: 1. prvý stupeň (pozitív) vyjadruje základný stupeň vlastnosti, napr. *nový, hustý, dobrý;* 2. druhý stupeň (komparatív) vyjadruje porovnateľne väčší stupeň vlastnosti, ako má základný stupeň, napr. *novší, hustejší, lepší;* 3. tretí stupeň (superlatív) vyjadruje najväčší stupeň vlastnosti, napr. *najnovší, najhustejší, najlepší.*

Stupňovanie môže byť porovnávacie, napr. lepší ako ja, lepší od nás, lepší než my, alebo absolútne, napr. najlepší z priateľov, zpomedzi všetkých ap.

Takto stupňovať sa môžu len akostné prídavné mená.

3. Zámená (pronomina) zastupujú (substituujú) podstatné alebo prídavné mená a tak so stanoviska hovoriaceho iba naznačujú predmety a vlastnosti, nepomenúvajú ich. Niektoré zámená majú vlastnosti podstatných mien i vo vete (substantívne zámená *ja, ty* . . .), menia sa podľa pádu a čísla, iné majú vlastnosti prídavných mien (adjektívne zámená *aký, čí* . . .) a menia sa podľa pádu, čísla a rodu. Substantívne zámeno nemáva však prívlastok.

Podľa toho, aký vzťah k hovoriacemu vyjadrujú, rozoznávajú sa zámená: a) osobné (pronomina personalia), t. j. názvy gramatických osôb: pre 1. osobu *ja, my,* pre 2. osobu *ty, vy,* pre 3. osobu *on, ona, ono, oni, ony* a pre všetky tri osoby (za istých podmienok vo vete) zvratné *sa, seba;* zámená 1. a 2. osoby i zvratné zámeno *sa* nevyjadrujú gramatický rod, preto sú bezrodové, zámeno 3. osoby vyjadruje rod, je rodové;

b) privlastňovacie (pronomina possessiva), ktorými sa privlastňuje osobám: *môj* (k *ja*), *tvoj* (k *ty*), *náš* (k *my*), *váš* (k *vy*), *svoj* (k všetkým osobným zámenám za istých podmienok vo vete), *čí* (k opy-

tovaciemu a vzťažnému *kto*), *niečí* (k neurčitému *niekto*), *voľačí* (k *voľakto*), *ničí* (k *nikto*), *čísi* (ku *ktosi*) ...;

c) u k a z o v a c i e (pronomina demonstrativa), ktoré vyjadrujú hlavne vzťahy hovoriaceho k niekomu alebo k niečomu, a to miestny alebo časový vzťah: *ten (tento, tamten ...), onen, taký, sám;* zámeno *ten* môže byť v užšom smysle ukazujúce (deiktické) alebo odkazujúce (anaforické), ako je i *onen,* keď ukazuje na niekoho (na niečo), o kom bola alebo bude reč;

d) o p y t o v a c i e (pronomina interrogativa), ktorými sa hľadá vzťah neznámeho predmetu k hovoriacemu; zámenom *kto* sa pýtame na osobu, zámenom *čo* na vec, zámenom *ktorý* sa pýtame na určitejšie označenie alebo pomenovanie predmetu, zámenom *aký* na jeho vlastnosť, zámenom *čí* na jeho vlastníka (*čí* má zároveň význam privlastňovací);

e) v z ť a ž n é (pronomina relativa), ktorými sa vo vedľajšej vete vyjadruje totožnosť niekoho (niečoho), o kom (o čom) sa hovorí v hlavnej vete; vznikly zo zámen opytovacích a tak zámená *kto, čo, aký, ktorý, čí* majú dvojakú úlohu. Proti zámenu vzťažnému býva v hlavnej vete ukazovacie zámeno, napr. *ten-ktorý;* takéto vzťažné zámeno a príslušné k nemu ukazovacie zámeno volá sa súvzťažné (korelatívne);

f) n e u r č i t é (pronomina indefinita), zastupujúce mená tých predmetov, ktorých mená nepoznáme alebo ktoré nepotrebujeme určite pomenovať; vznikly z opytovacích a vzťažných zámen slovotvornými alebo syntaktickými prostriedkami: *niekto, voľakto, ktokoľvek, ktosi, nikto* ... atď.; *nikto, nič,* utvorené ako zloženiny určovacie, sú záporné zámená; k nim sa radí i zámeno *žiadny.*

4. Č í s l o v k y (numeralia) vyjadrujú číselné vzťahy, a to predovšetkým počet a poradie. Sú ohybné, skloňujú sa ako podstatné alebo prídavné mená. Vo vete majú platnosť podstatných alebo prídavných mien alebo prísloviek.

Podľa toho, aký počet vyjadrujú, číslovky sa rozoznávajú a) u r č i t é, napr. *päť, piaty, pätoraký* ..., b) n e u r č i t é, napr. *málo, mnoho, niekoľko, niekoľký, niekoľkoraký.*

Číslovky určité i neurčité delia sa ďalej na niekoľko skupín. Rozoznávame číslovky:

a) z á k l a d n é (cardinalia), ktoré odpovedajú na otázku *koľko?* a vyjadrujú počet tých istých predmetov alebo javov skutočnosti, napr. *jeden* (človek), *dva* (duby), *dvaja* (ľudia), *tri, traja, štyri, štyria; päť* (dubov, ľudí) ... *desať* ... *mnoho, niekoľko* atď.;

b) r a d o v é (ordinalia), ktoré odpovedajú na otázku *koľký? ktorý (v poradí)?* a vyjadrujú číselné poradie tých istých predmetov alebo javov, napr. *prvý* (človek, dub), *druhý, tretí, štvrtý, piaty* ... *desiaty* ...

c) d r u h o v é (specialia), ktoré odpovedajú na otázku *koľkoraký?* a vyjadrujú rôznosť vlastností, povahy, druhu s inými príznakmi hodnými zreteľa, napr. *jednaký, dvojaký, trojaký, štvoraký, pätoraký* ... *desato-*

raký ... niekoľkoraký. V podobe spodstatnelej *dvoje, troje, štvoro, pätoro ... desatoro ...* volajú sa niekedy rozčleňovacími číslovkami a vyjadrujú často len počet: *dvoje, troje, štvoro ... detí* (= dve, tri, štyri ... deti);

d) n á s o b n é, ktoré vyjadrujú zloženosť a odpovedajú na otázku *koľkonásobný?* v adjektívnej podobe, alebo *koľko ráz?* v adverbiálnej podobe, napr. *dvojnásobný, trojnásobný, štvornásobný, päťnásobný ... desaťnásobný; raz, dva razy (dvakrát), tri razy (trikrát), štyri razy (štyrikrát), päť ráz (päťkrát), ... desať ráz (desaťkrát);*

e) p o d i e l o v é, ktoré odpovedajú na otázku *po koľko?* a vyjadrujú predmety v skupinách podľa čísla, napr. *po dve, po tri, po štyri, po päť ... po desať ...*

Okrem uvedených skupín číslovieok sú ešte iné číslovkové výrazy, ako z l o m k y, napr. *polovica, tretina, štvrtina, pätina, desatina ...*, alebo č í s e l n é p o d s t a t n é m e n á, napr. *dvojka, trojka, štvorka, päťka ... desiatka ...*

5. S l o v e s á (verba) sú pomenovania dejov, t. j. činností, stavov a zmien stavov. Vo vete majú vo svojich vlastných tvaroch (určitých) obyčajne platnosť jadra prísudku (holého prísudku). Sú ohybné, časujú sa. Majú zväčša aj určitý vid. Svojimi gramatickými tvarmi môžu vyjadrovať gramatické významy osoby, čísla, času, spôsobu a slovesného rodu. Neurčité tvary slovies (infinitív a particípiá) nemôžu vyjadriť osobu a spôsob, len zčasti vyjadrujú slovesný čas a rod a niektoré i gramatický rod (mužský, ženský a stredný).

Podľa povahy slovesného deja rozoznávame slovesá:

a) č i n n o s t n é (akčné), ktoré vyjadrujú činnosť, t. j. dej z niekoho alebo niečoho (činiteľa, agensa deja) vychádzajúci, niekým alebo niečím konaný, napr. *chválim, píšem* atď.;

b) d e j o v é v užšom smysle, ktoré vyjadrujú dej nemajúci činiteľa, napr. *prší, blýska sa, hrmí* atď.;

c) s t a v o v é, ktoré vyjadrujú stav alebo vlastnosť niekoho (nositeľa stavu alebo vlastnosti) a zmenu stavu alebo vlastnosti, napr. *sedím, ležím, starnem, šediviem.*

Podľa toho, či mávajú pri sebe predmet alebo nie, rozdeľujú sa slovesá na p r e d m e t n é a p o d m e t n é. Predmetné slovesá (objektové) vyjadrujú dej bližšie určený predmetom, napr.: *chválim priateľa, píšem úlohu, pomáham rodičom.* Podmetné slovesá vyjadrujú dej, ktorý je úplný bez predmetu. Sú to všetky slovesá stavové, napr.: Priateľ *ide* k nám. Otec *starne* a *šedivie.* Predmetné slovesá podľa toho, či sa viažu s predmetom v akuzatíve (s predmetom priamym) alebo s predmetom v inom páde, príp. s predložkovým pádom (nepriamym predmetom), delia sa ďalej na p r e c h o d n é (tranzitívne — s predmetom priamym, s akuzatívnou väzbou) a n e p r e c h o d n é (intranzitívne — s ostatnými pádmi).

Keď sa so slovesom spája zvratné osobné zámeno *sa, si,* vzniká

zvratné sloveso (reflexívum), napr. *umývam sa, učím sa, želám si* atď. Slovesá, ktoré sa nepoužívajú bez zvratného zámena, volajú sa len zvratné (reflexíva tantum), napr. *bojím sa, dívam sa, sťažujem si.* Pri slovesách len zvratných zámeno *sa, si* splynulo so slovesom v jeden celok, pri ostatných zvratných slovesách toto zámeno má úlohu vetného predmetu. Medzi zvratnými slovesami je niekoľko typov: keď je podmet v množnom čísle a jeho jednotlivci sú striedavo predmetom, vyjadreným zámenom *sa, si*, hovoríme o recipročných slovesách, napr.: Chlapci *sa bijú.* Susedia *si pomáhajú.*

Podľa toho, či sloveso má svoj vlastný lexikálny význam, alebo sa len spája s iným slovesom s lexikálnym významom a vyjadruje vzťah tohto slovesa k podmetu, rozlišujú sa slovesá významové, napr. *písať, niesť, žiť* ap., a slovesá pomocné, a to vlastné pomocné, napr. *byť*, a spôsobové (modálne), napr. *mať, musieť, ísť* (musím písať) ap.

Podľa slovesného vidu, t. j. podľa priebehu deja, podľa jeho trvania rozoznávame slovesá:

a) trvacie čiže nedokonavé (imperfektíva), ktoré vyjadrujú dej neobmedzeného trvania, napr. *robiť, robievať, vyrábať* ap.;

b) netrvacie čiže dokonavé (perfektíva), ktoré vyjadrujú dej obmedzený na najmenšiu možnú mieru trvania, napr. *vyrobiť, povyrábať.*

Trvacie slovesá stávajú sa netrvacími pomocou predpony, ktorá mení aj lexikálny význam slovesa, určuje ho. Trvacie sloveso bez predpony je základné trvacie sloveso (duratívum), napr. *robím.* Základné a odvodené slovesá bez predpony sú slovesá s neurčeným dejom, napr. *robiť, robievať;* slovesá s predponou sú slovesá s určeným dejom, napr. *vyrobiť, vyrábať.*

Keď sa mení netrvacie sloveso slovotvornými prostriedkami na trvacie, napr. *hodiť*, ktoré vyjadruje jednorázový dej, na *hádzať*, vyjadrujúce viacrázový dej, vzniká dej, ktorý prebieha ako opakovanie netrvacieho deja. Rovnako si možno predstaviť aj opakovanie trvacieho deja. Podľa tejto vlastnosti deja slovesá možno deliť na neopakovacie a opakovacie, napr. *robiť, vyrobiť, skočiť, vyskočiť; robievať, vyrábať, vyrábavať, povyrábať, skákať, skákavať, vyskákať, vyskakovať, povyskakovať.*

Okrem tohto delenia jestvujú aj iné spôsoby delenia slovies podľa vidu. Nedokonavé slovesá (imperfektíva) delia sa na a) trvacie (duratíva), ktorých dej má súvislý, nepretržitý priebeh, napr. *nesiem, idem;* b) pokračovacie čiže opätovacie (iteratíva), ktorých dej pokračuje v pravidelných prestávkach, napr. *nosím, chodím;* c) opakovacie (frekventatíva), ktorých dej sa opakuje v nerovnakých prestávkach, napr. *nosievam, chodievam.*

Dokonavé (perfektíva) sa delia na a) okamžité (momentné), napr. *pichnem,* b) počínacie (inchoatívne), napr. *rozbehnem sa,* c) končiace (finitívne), napr. *dobehnem.*

6. Príslovky (adverbiá) vyjadrujú rozličné bližšie okolnosti de-

jov a predmetov, ako miesto, čas, spôsob, príčinu, alebo označujú stupeň vlastnosti a mieru predmetu. Sú neohybné. Vo vete majú úlohu príslovkového určenia, t. j. bližšie určujú sloveso alebo prídavné meno. Niektoré sa stupňujú ako prídavné mená.

Podľa významu sa teda rozoznávajú:

a) príslovky miesta, napr. *tu, tam, dolu, hore, doma, domov, odtiaľ, tade, kde, kam, kade, odkiaľ* a i.;

b) príslovky času, napr. *dnes, včera, zajtra, ráno, zavčasu, kedy, vtedy, vždy, nikdy, dosiaľ, dávno, vlani* a i.;

c) príslovky spôsobu, napr. *dobre, zle, ako, tak, inak, letmo, pomaly, rusky, nahlas* a i.

d) príslovky miery, napr. *mnoho, málo, veľmi, trochu, raz, dvakrát* a i.

e) príslovky príčiny, napr. *prečo, preto* a i.

Príslovky, ktoré vyjadrujú rozličné okolnosti dejov a predmetov, volajú sa určujúce, napr. *hore, včera, letmo.*

Príslovky, ktoré vyjadrujú stupeň vlastnosti alebo mieru predmetov, volajú sa kvalifikujúce, napr. *mnoho, málo, veľmi* atď.

Príslovky tvorené od adjektív príponami *-e, -o, -y*, napr. *dobre, hrubo, rusky*, sú pravidelné, ostatné nepravidelné (druhotné), ako napr. *dnes, včera, nahlas* ap.

Výrazy ako *voľky-nevoľky, chtiac-nechtiac* volajú sa príslovkové výrazy.

Príslovky, ktoré majú spoločný slovný základ so zámenami, ako napr. *kde, tam, kade, kedy*, volajú sa zámenné. Sú alebo ukazovacie, napr. *tamto, tu,* alebo vzťažné, napr. *ako.* Príslovky, ktoré majú spoločný slovný základ a spoločné významové jadro s číslovkami, volajú sa číselné, napr. *dvojmo, raz, dvakrát* atď.

Osobitne stoja príslovky prisviedčacie: *áno, hej, ba,* a príslovka záporová: *nie* (zápor, negácia).

Príslovky utvorené od akostných prídavných mien možno tiež stupňovať: 1. stupeň (pozitív) *novo, husto, dobre,* 2. stupeň (komparatív) *novšie, hustejšie, lepšie,* 3. stupeň (superlatív) *najnovšie, najhustejšie, najlepšie.*

7. Predložky (prepozície) vyjadrujú rozličné vzťahy medzi predmetmi ako príslovky, ale len v spojení s pádmi mien, ktorých význam bližšie určujú. Majú i svoj lexikálny význam, ale veľmi všeobecný. Sú neohybné. Vo vete nie sú samostatnými členmi. S podstatnými menami, ktorých pád riadia, tvoria predložkové väzby a tie sú vetnými členmi, najčastejšie príslovkovým určením, predmetom, prívlastkom, niekedy i jadrom prísudku.

Predložky rozoznávame alebo a) vlastné, prvotné, t. j. také, ktoré sa zpravidla nevyskytujú samostatne, ale iba v predložkových pádoch: *bez (bezo), do, k (ku), na, nad (nado), o, od (odo), po, pod (podo), poza, pre, pred (predo), pri, s (so), u, v (vo), z (zo), za;* alebo b) ne-

vlastné, druhotné, ktoré môžu byť podľa súvislosti aj iným slovným druhom: *konča, kraj, medzi, miesto, mimo, okolo, okrem, podľa, proti, skrze, pomocou, prostredníctvom, pozdĺž, stred, voči.*

Predložka so svojím pádom tvorí predložkový výraz, napr. *u nás, o dva dni* atď. Niekedy celý predložkový výraz má úlohu predložky, napr. *v dôsledku.*

V slovenčine sú časté spojenia niekoľkých predložiek. Napr. *poza, zpoza, ponad, zponad, pomedzi, zpomedzi.*

8. Spojky (konjunkcie) vyjadrujú rozličné vzťahy medzi vetnými členmi alebo vetami. Sú neohybné. Vo vete nebývajú osobitným členom.

Spojky sa delia podľa toho, v akom pomere sú výrazy nimi spojené, na priraďovacie (koordinatívne) a podraďovacie (subordinatívne). Priraďovacie spojky vyjadrujú významový pomer dvoch výrazov alebo dvoch viet rovnakej platnosti.

Podľa vzájomného pomeru spájaných výrazov alebo viet priraďovacie spojky sa delia na a) slučovacie (kopulatívne): *a, i, aj, tiež, potom, alebo, ani;* b) stupňovacie (gradačné): *ba, až;* c) odporovacie (adverzatívne): *ale, no, lež, avšak, však;* d) rozlučovacie (disjunktívne): *buď-buď, alebo-alebo, buď-alebo, či-či;* e) dôvodové (kauzálne): *lebo, veď;* f) dôsledkové (konkluzívne): *preto, teda.*

Podraďovacie spojky vyjadrujú významový pomer vedľajšej vety k hlavnej. Delia sa na a) časové: *keď, kým, až ...;* b) dôvodové: *pretože, keďže;* c) účelové: *aby;* d) výsledkové: *takže;* e) podmienkové: *ak, keby ...;* f) prípustkové: *hoci ...* Spojky možno ďalej deliť na pôvodné, napr. *a, i, ale, že,* a nepôvodné, ktoré svoju spojovaciu úlohu vo vete nadobudly len časom, zväčša spojením rozličných výrazov, napr. *pretože, hoci.*

Keď úlohu spojky má spojenie slov zreteľne oddelených, hovorí sa o spojkovom výraze, napr. *čo aj, ak by, len čo* ap.

9. Citoslovcia (interjekcie) vyjadrujú city, náladu a vôľu hovoriaceho alebo naznačujú zvuky v prírode a tým označujú i deje týmito zvukmi sprevádzané. Sú neohybné. Nevstupujú do vetných vzťahov, ale stoja samostatne a nahradzujú zvolacie vety. Patria celkom do emocionálnej vrstvy výrazových prostriedkov.

Rozdeľujú sa na a) citoslovcia v užšom smysle, ktoré vyjadrujú city, nálady a vôľu hovoriaceho, napr.: *ach, och, ó, jaj, ej, ejha, hej, juj, fuj, br, nono* a pod.; b) zvukomalebné (onomatopoické), ktoré napodobňujú hlasy a zvuky v prírode, napr. *bum, bums, pác, prask, štrnk, brnk, hr, hop, hup* a pod. Tieto citoslovcia sú pôvodné. Okrem nich v podobnej úlohe sa používajú niektoré slová, ako *hľa, hybaj, beda* ap. To sú citoslovcia nepôvodné.

Príspevok k otázke písania veľkých písmen

L. Dvonč a Š. Peciar

1. Písanie tvarov na označenie rodinných príslušníkov a ich prívržencov.

Tvary, ktoré označujú rodinných príslušníkov a ich prívržencov, tvoríme pomocou prípony *-ovec (-ovci): Bernolák — Bernolákovci (bernolákovci), Štúr — Štúrovci (štúrovci), Hviezdoslav — Hviezdoslavovci (hviezdoslavovci).* Od ruských, vlastne od slovanských priezvisk na *-ov* a *-in* tvorí sa uvedený tvar často iba príponou *-ec: Karamazov — Karamazovci, Stachanov — stachanovec, Lenin — leninovec (leninec), Mičurin — mičurinec, Stalin — stalinovec (stalinec)* a pod.

Písanie týchto tvarov je dvojaké.[1] Ak ide o označenie prívržencov, vtedy sa tu píše malé začiatočné písmeno: *Bernolák — bernolákovci, Štúr — štúrovci, Attlee — attleeovci, Vlasov — vlasovci* a pod. Ak sa tieto tvary používajú na označenie rodinných príslušníkov, píšeme ich s veľkým písmenom: *Štúr — Štúrovci, Hodža — Hodžovci, Karamazov — Karamazovci, Gončarov — Gončarovci.*[2]

V dnešných Pravidlách sa v tejto veci vyskytujú isté nedôslednosti. Na str. 14 sa uvádza, že veľké začiatočné písmeno píšeme v menách rodov, a ako príklady sa uvádzajú: *Svätoplukovci, Arpádovci, Anjouovci, Přemyslovci.* Pritom pri slove *Svätoplukovci* je v zátvorke poznámka: príslušníci dynastie svätoplukovskej. Podľa toho aj *Arpádovci* (s veľkým *A*) sú príslušníci arpádovskej dynastie. Ale pravopisný slovník Pravidiel na str. 135 uvádza: *arpádovci*, príslušníci arpádovskej dynastie (s malým *a*). Na str. 132 píše sa zas heslo *Anjouovci*, príslušníci anjouovskej dynastie, s veľkým začiatočným písmenom. *Habsburgovci* (s veľkým začiatočným písmenom) sú členovia dynastie, *habsburgovci* (s malým začiatočným písmenom) sú prívrženci habsburgovskej dynastie (str. 192). Pri hesle *Jagelovec*, -vca m. (str. 212) sa nič nevysvetľuje. Slovník spisovného jazyka slovenského[3] uvádza: *Anjouovci*, -cov m. pl. (čítaj *anžúovci*) dynastia; *Arpádovci*, -cov m. pl. rod Arpádov, panovnícky rod maďarský; *Habsburgovec*, -vca m. 1. člen habsburgskej dynastie, 2. *habsburgovec*, -vca, m. prívrženec habsburgovskej dynastie. Pri všetkých uvedených heslách treba ustáliť dvojaký spôsob písania, a to tak, že príslušníkov, členov dynastií, rodov budeme písať s veľkým začiatočným písmenom (*Anjouovci, Arpádovci, Habsburgovci, Romanovci, Svätoplukovci, Staufovci, Koburgovci,*

[1] Porov. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1949, str. 19.

[2] Mená rodinných príslušníkov na *-ovci* sú zpravidla tzv. *pluralia tantum*, t. j. nemajú singulár, resp. singulár k nim je príslušné základné meno *(Horák-Horákovci)*. Singulár rodinných mien na *-ovec* je obvyklý vlastne len pri feudálnych panovníckych a šľachtických rodoch *(Stuartovec, Habsburgovec ap.)*.

[3] A. Jánošík—E. Jóna, *Slovník spisovného jazyka slovenského*, Turčiansky Svätý Martin 1946—1949.

Tudorovci; rovnako aj v jednotnom čísle *Anjouovec* ... atď.) a prívržencov, stúpencov týchto dynastií s malým začiatočným písmenom (*anjouovci, arpádovci, romanovci, jagelovci, staufovci, stuartovci;* rovnako aj v jednotnom čísle *anjouovec* ... atď.).

Popri tvare na *-ovci* majú rodinné mená v pluráli aj tvary na *-ovia.* Býva to pri menách vynikajúcich osobností, ako *Newtonovia, Shakespearovia, Homérovia* ap. Tieto tvary sa používajú, keď chceme označiť druh ľudí, ktorí sú svojimi vlastnosťami, schopnosťami ap. podobní príslušnej osobe alebo osobnosti. Osobnosti druhu Newtonov, Shakespearov, Homérov v skutočnosti nejestvujú. Ide tu vždy len o *možnosť* ich výskytu, takže v týchto prípadoch nejde vlastne o skutočný gramatický plurál k menám *Newton, Shakespeare, Homér,* nejde tu vôbec o otázku gramatiky v striktnom smysle slova, lež o otázku jazykového štýlu (o rečnícky prostriedok). Pritom je tu vždy zrejmá tesná súvislosť s príslušným menom, takže v tomto prípade je odôvodnené písať veľké začiatočné písmeno, ako sa v praxi zpravidla píše. Len zriedka sa vyskytujú tvary na *-ovia* (s malým začiatočným písmenom) pri menách, s ktorými je v našom vedomí spojený moment nesúhlasu, opovrhovania, nenávisti, výsmechu ap. Zaznamenali sme si dva takéto doklady: ... *kardeljovia, djilasovia a beblerovia* vystupujú vo veľmi dôležitých otázkach (Práca IV, 1949, 324, 3e). — ... ktorí ste sa spájali s ... *ramrátmi, ... trautenbergami (!), jakvirmi* (Pravda XXX, 1949, 204, 7d).

V takýchto prípadoch sú obvyklejšie tvary na *-ovci,* ktoré píšeme s malým začiatočným písmenom, pretože sa nám tu okrem nášho osobného postoja k nositeľom týchto mien vybavuje vždy aj význam „prívrženci príslušnej osoby". Napr. *churchillovci, trumanovci, bevinovci* ap.

Niekedy sa takéto meno stane priamo apelatívom. Z poslednej vojny je známy najmä prípad nórskeho vlastizradcu a kolaboranta Kvislinga, ktorého meno sa stalo bežným pomenovaním ľudí podobného typu *(kvislingovia).*

2. *Písanie zložených vlastných mien.*

Pravidlá slovenského pravopisu hovoria: „... s malým písmenom sa píšu prídavné mená, utvorené od vlastných mien, napr. *Amerika,* ale: *americký obchod; Dunaj,* ale: *dunajská voda; Čierne more,* ale: *černomorské lode* a pod. Priam tak píšeme: *polabskí Slovania, bratislavský prístav* a pod." (str. 19). Ako vidieť z príkladov, ide tu len o prídavné mená odvodené od zemepisných vlastných mien, ale nie o iné prídavné mená. Tá istá poučka sa opakuje nižšie na tej istej strane Pravidiel v inej štylizácii: „Prídavné mená na *-ovský* a *-ský,* utvorené od vlastných mien, píšu sa zpravidla s malými začiatočnými písmenami, napr. *štúrovská slovenčina, platónska láska, cicerónska výrečnosť, homérsky smiech* a pod." Tu sa zasa zrejme myslí len na prídavné mená odvodené od rodinných mien.

Takýto postup Pravidiel možno nazvať prosto atomizujúcim. Vychádzajú z jednotlivostí a pokúšajú sa stanoviť všeobecné pravidlá.

Celú otázku treba skúmať s hľadiska celostného. Pomenovania ako napr. *Atlantický oceán, Ženevské jazero, Pyrenejský polostrov,* uvádzané v Pravidlách na str. 15, *Zvolenský okres* (str. 16), sú složené vlastné mená, a preto prvé slovo v nich píšeme s veľkým písmenom, čo je v zrejmom rozpore s citovanou poučkou Pravidiel.

Možno uviesť aj niekoľko príkladov, kde sa prídavné meno odvodené od rodinného mena správne píše s veľkým písmenom, pretože ide o složené vlastné meno. Takéto písanie je opäť v rozpore s citovanou poučkou Pravidiel, ale v úplnom súhlase so všeobecnými zásadami nášho pravopisu. Napr.: Tretí sofijský okres premenovali na *Dimitrovský* rajón (Pravda XXX, 1949, 163, 3d). — Než som prišiel do *Gorkovského* autozávodu . . ., nepoznal som ani železnicu (Život, IV, 1949, 1, 5a). — Mladá garda dostala potom *Stalinskú* prémiu (Pravda XXX, 1949, 170, 4b). Podobne *Curiovská* základina, *Pálffyovský* dvor.

Ak nejde o složené vlastné meno, píšeme v takýchto spojeniach malé písmeno. Preto nie je správne písať veľké písmeno napr. v takýchto prípadoch: . . . diela *Sókratovských* filozofov (F. Šanc, Dejiny filozofie, prel. F. Osuský, Trnava 1946, 200). — Potom vypovedali odchovanci *Szönyiovskej* trockistickej a špionážnej bandy (Pravda XXX, 1949, 225, 3a). — Goethov rok inšpiroval aj najväčšieho francúzskeho režiséra, ktorý napísal *Goethovský* film (Týždeň IV, 1949, 8, 11). V týchto prípadoch všade treba prídavné meno písať s malým písmenom.

Na ťažkosti pri písaní vlastných mien složených z viacerých členov, teda aspoň z dvoch slov, poukázal už J. H o r e c k ý.[4] Sám neuvádza nijaký príklad, v ktorom by složené vlastné meno obsahovalo prídavné meno odvodené od vlastného mena. Odporúča pri složených vlastných menách písať veľké písmeno pri prvom slove a vo vnútri složeného vlastného mena také slová, ktoré samy sú vlastnými menami. Toto riešenie Horeckého považujeme za správne.

Význam termínu složené vlastné meno ľahko pochopíme z rozdielu napr. medzi pomenovaniami *Atlantický oceán* a *atlantické pobrežie, atlantické loďstvo*, alebo *Atlantický pakt* a *atlantický prístav*. V prvom prípade ide o pomenovanie jedinečnej veci složeným výrazom, ktorý má však charakter nedeliteľného celku, kým druhé spojenie neoznačuje jedinečnú vec a nejde tu o pevné skĺbenie jeho členov.

Složené vlastné mená predstavujú aj mnohé iné zemepisné názvy, ako napr.: *Dolný Kubín, Západná India, Malá Ázia, Južná Amerika, Severná Amerika, New York* a pod. Preto sa tu píše veľké písmeno nielen v druhom slove, ktoré je samo vlastným menom, ale aj v prvom slove.

---

[4] H o r e c k ý, *O veľkých začiatočných písmenách vo vlastných menách*, SR XIII, 1947/1948, 51—54.

Z jazykovednej terminologie

Jozef Ružička

Znelosť spoluhlások.

Znelosť spoluhlások sa zakladá na účasti hlasiviek pri tvorení (artikulácii) spoluhlások. Hlasivky pri tvorení znelých spoluhlások kmitajú (vibrujú) a tým zapríčiňujú pravidelné chvenie artikulačného prúdu v priestore nad hlasivkami. Táto činnosť hlasiviek sa dosiahne tým, že sa hlasivky vo svojej blanitej časti k sebe tesne priblížia a mierne napnú. Výdychový prúd rozráža túto pružnú prekážku a tým ju uvádza do pravidelného kmitania. Tejto práci hlasiviek odpovedá s hľadiska akustiky tón, ktorý vzniká pravidelným rozochvievaním artikulačného prúdu v priestore nad hlasivkami.

Opísanú spoluprácu hlasiviek pri tvorení spoluhlások prakticky môžeme zistiť tak, že sa pri artikulácii spoluhlásky prstami dotýkame ohryzku. Kmitanie hlasiviek sa prenáša na ohryzok ako chvenie, ktoré zreteľne pociťujeme. Podobne pociťujeme túto činnosť hlasiviek aj vtedy, ak si prstami zapcháme uši. V tomto prípade, pravda, pociťujeme chvenie artikulačného prúdu, totiž jeho tlak na bubienok. Chvenie artikulačného prúdu v priestore nad hlasivkami sa prenáša do stredného ucha Eustachovou trubicou, ktorá spája nosohltanovú dutinu so stredným uchom.

Znelé a neznelé spoluhlásky.

Znelé spoluhlásky sú tie, pri tvorení ktorých hlasivky kmitajú (vibrujú).

Neznelé spoluhlásky sú také, ktoré sa tvoria bez kmitania hlasiviek.

Slovenčina má tieto znelé spoluhlásky: *b, m, v; d, n; z, ž; dz, dž; ď, ň; j; l, ľ; r; g, h.*

Neznelé sú tieto slovenské spoluhlásky: *p, f; t; s, š; c, č; ť; k, ch.*

Pri porovnaní radu neznelých a znelých spoluhlások zistíme, že niektorým znelým spoluhláskam odpovedajú neznelé spoluhlásky, tvorené na tom istom artikulačnom mieste, ale že niektorým znelým spoluhláskam neodpovedajú neznelé spoluhlásky, tvorené na tom istom artikulačnom mieste. Tie spoluhlásky, ktoré sa tvoria na tom istom artikulačnom mieste a líšia sa len znelosťou, menujeme párovými spoluhláskami. V slovenčine párovými spoluhláskami sú: *p, b, f, v, t, d, s, z, c, dz, ť, ď, š, ž, č, dž, ch, h.* Ostatné spoluhlásky sú nepárové, jedinečné: *m, n, ň, l, ľ, r, j.*

Spoluhlásky *ch, h* hodnotíme tiež ako párové, hoci sa netvoria na tom istom artikulačnom mieste. Spoluhláska *ch* je zadopodnebná, kým spoluhláska *h* je hrtanová.

Párové znelé spoluhlásky s odpovedajúcimi neznelými spoluhláskami tvoria znelostné protiklady: *p/b, f/v, t/d, s/z, c/dz, ť/ď, š/ž, č/dž, ch/h.* Pretože znelosť sa uplatňuje ako rozlišujúca vlastnosť vo viacerých protikladoch, hovoríme o znelostnej korelácii.

Sonórnosť hlások.

Sonórnosť hlások je tónovosť hlások, ktorá sa zakladá na dvoch súčasne sa uplatňujúcich artikulačných vlastnostiach:

1. Hlasivky kmitajú (vibrujú) po celú dobu artikulácie danej hlásky.

2. Artikulačný prúd (alebo len určitá časť artikulačného prúdu) uniká z niektorej rezonančnej dutiny po celú dobu artikulácie danej hlásky.

Z uvedených artikulačných vlastností vyplýva, že všetky samohlásky sú sonórne, pretože všetky samohlásky v normálnej reči sa artikulujú za spolupráce hlasiviek a artikulačný prúd sa neprerušuje v ústnej dutine po celú dobu artikulácie samohlások.

Zo spoluhlások môžu sa hodnotiť ako sonórne len znelé spoluhlásky, pretože znelosť spoluhlások sa zakladá na kmitaní hlasiviek pri artikulácii spoluhlások. Zo znelých spoluhlások však hodnotíme len tie ako sonórne, pri ktorých tónovosť nie je prevládaná šumom, vznikajúcim pri artikulácii každej spoluhlásky.

Sonórne a šumové spoluhlásky.

Spoluhlásky vznikajú tak, že sa na niektorom mieste v rezonančných dutinách utvorí priehrada, ktorú artikulačný prúd musí prekonať. Podľa druhu priehrady je rôzna práca artikulačného prúdu a preto sú rozličné aj akustické dojmy, ktoré vznikajú pri artikulácii. Ak priehrada je úplná, t. j. záver, zhustený artikulačný prúd sa razom uvoľňuje po zrušení záveru a výsledkom toho je „výbuch", explózia. Ak priehrada nie je úplná, t. j. je úžina, artikulačný prúd sa prediera touto úžinou a trie sa o steny úžiny. Podľa vlastností artikulačných orgánov, pomocou ktorých sa tvorí úžina, uvedené trenie je silnejšie alebo slabšie. Pri výbuchu i pri trení sa artikulačný prúd rozochvieva. Toto chvenie artikulačného prúdu však nie je pravidelné a preto jeho akustickým dojmom je šum. Pri niektorých spoluhláskach je silnejší šum, pri iných zas slabší, čo závisí od vlastností artikulačných orgánov, pomocou ktorých sa priehrada tvorí.

V akustickom dojme spoluhlások môže sa uplatniť tónovosť, ktorá závisí od kmitania hlasiviek pri tvorení hlások. Stupeň tónovosti v akustickom dojme spoluhlásky závisí však aj od stupňa šumu. Pri niektorých spoluhláskach prevláda šum, pri iných zas tónovosť nad šumom.

Tie spoluhlásky, ktoré akusticky predstavujú prevahu tónovosti nad šumom, sa menujú sonórne spoluhlásky.

Tie spoluhlásky, ktoré akusticky predstavujú prevahu šumu nad tónovosťou, alebo predstavujú iba šumy, menujeme šumovými spoluhláskami.

V slovenskom konsonantizme zaraďujeme do skupiny šumových spoluhlások tieto spoluhlásky: *p, b, f, v; t, d, s, z, c, dz, š, ž, č, dž, ť, ď; k, g, ch, h.*

Sonórne spoluhlásky v slovenskom konsonantizme sú tieto: *m, n, ň; l, ľ; r; j.* Teda do skupiny sonórnych spoluhlások zaraďujeme nosové spoluhlásky *(m, n, ň)*, bokové spoluhlásky *(l, ľ)*, kmitavú spoluhlásku *(r)* a spoluhlásku *j*.

Sonórnosť uvedených spoluhlások sa zakladá na rôznych artikulačných vlastnostiach.

Nosové spoluhlásky *(m, n, ň)* sú charakteristické tým, že časť artikulačného prúdu uniká nosovou dutinou po celú dobu ich artikulácie a že hlasivky kmitajú (vibrujú) tiež po celú dobu ich artikulácie. Preto tón, ktorý vzniká chvením hlasiviek, zaznieva po celú dobu artikulácie nosových spoluhlások a prevláda nad šumom, ktorý vzniká po zrušení záveru.

Bokové spoluhlásky *(l, ľ)* sa vyznačujú tým, že časť artikulačného prúdu uniká medzerami po bokoch jazyka po celú dobu ich artikulácie a že hlasivky kmitajú tiež po celú dobu artikulácie. Preto tón, ktorý je výsledkom kmitania hlasiviek, zaznieva po celú dobu artikulácie bokových spoluhlások a prevláda v celkovej akustickej hodnote bokových spoluhlások nad šumom, ktorý vzniká zrušením záveru v ústnej dutine.

Kmitavá spoluhláska *r* sa tvorí tak, že koniček jazyka kmitavým pohybom striedavo zužuje a rozširuje úžinu, ktorou sa prediera artikulačný prúd. Preto pri artikulácii tejto spoluhlásky nevzniká výrazný šum, ktorý by prevládal nad tónom, vznikajúcim ako výsledok kmitania hlasiviek po celú dobu artikulácie tejto hlásky.

Pri artikulácii spoluhlásky *j* hlasivky kmitajú po celú dobu artikulácie. Kmitaním hlasiviek rozochvený artikulačný prúd sa dostáva do úžiny, ktorá sa utvorí medzi chrbtom jazyka a predným podnebím. Podoba tejto úžiny, ako aj iné vlastnosti artikulujúcich orgánov umožňujú artikulačnému prúdu pomerne ľahký a hladký prechod. Preto týmto prechodom nevzniká výrazný šum, ktorý by v celkovom akustickom dojme spoluhlásky *j* prevládal nad tónom, ktorý vzniká kmitaním hlasiviek.

Súhrnne treba zdôrazniť, že všetky sonórne spoluhlásky sú znelé, pretože hlasivky kmitajú (vibrujú) pri ich tvorení. Sonórne spoluhlásky sa však líšia od ostatných znelých, šumových spoluhlások tým, že im neodpovedajú neznelé spoluhlásky, tvorené na tom istom artikulačnom mieste a tou istou prácou artikulačných orgánov.

Pozn. redakcie: Popri termínoch „znelé — neznelé spoluhlásky", „znelosť spoluhlások" používajú sa aj termíny „hlasné — nehlasné spoluhlásky", „hlasnosť spoluhlások". Na pracovnej schôdzke Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení 18. decembra 1950 širšia komisia odborníkov uznala za výstižnejšie termíny *hlasné — nehlasné spoluhlásky, hlasnosť spoluhlások.* Tá istá komisia ustálila termíny *zvučné spoluhlásky, zvučnosť spoluhlások* ako slovenské ekvivalenty termínov „sonórne spoluhlásky, sonórnosť spoluhlások". Keďže článok doc. Ružičku bol už v tom čase vysádzaný, ponechali sme v ňom pôvodné autorove termíny.

Skloňovanie neživotných maskulín na -l a otázka mäkkého ľ v spisovnej slovenčine

Ladislav Dvonč

Otázke mäkkého *ľ* v spisovnej slovenčine venoval v ostatnom čase pozornosť E. Jóna.[1] Preberá jednotlivé námietky, vyslovené proti mäkkému *ľ*, a skúma ich správnosť. Proti Peciarovmu tvrdeniu, že kraje s mäkkým *ľ* predstavujú len malú čiastku slovenského jazykového územia, uvádza, že väčšina Slovákov podľa rodného nárečia rozlišuje v svojom jazykovom povedomí dvojaké *l* a má v rodnom nárečí základ a oporu pre rozlišovanie *l* a *ľ* v spisovnom jazyku.

Ďalej Jóna uvádza názory Bernoláka a Štúra, ako aj Czambela na túto hlásku. Potom zisťuje, že v slovenských gramatikách sa *r* a *l* nesprávne hodnotia rovnako. Iba hláska *r* je obojaká, kým *l* a *ľ* sú samostatnými fonémami.

Ďalšiu časť Jónovej úvahy o *ľ* vypĺňa výskum mužských neživotných substantív na *l*, ktoré sa, ako je známe, skloňujú podľa dvoch vzorov, a to podľa vzoru „dub" a podľa vzoru „stroj". Nepresnou kodifikáciou normy pri prevzatých maskulínach nastaly tu veľké pravopisné ťažkosti.

Tieto ťažkosti by sa podľa Jónu ešte zväčšily, keby sa prijala Peciarova požiadavka dôsledného odstránenia mäkkého *ľ* zo slovenského pravopisného systému. Aby sa tieto ťažkosti v skloňovaní neživotných maskulín na *-l* odstránily, Jóna navrhuje písať mäkké *ľ* na konci všetkých slov, ktoré sa dnes skloňujú podľa vzoru „stroj": *ambreľ, apríľ, bagateľ, bicykeľ, cóľ, metáľ* atď.

Jónovu požiadavku rozmnožiť prípady písania mäkkého *ľ* pre uľahčenie pravidiel o skloňovaní ťažko prijať, ak uznáme, že mäkké *ľ* je na ústupe nielen v spisovnom jazyku, ale aj v nárečiach, ako to konštatuje sám Jóna na inom mieste: „... zamieňanie *l* a *ľ* v spisovnej slovenčine ukazuje, že mäkké *ľ* nielen v nárečiach, ale aj v spisovnej slovenčine je na ústupe."[2] Zvyšovať počet prípadov s mäkkým *ľ* znamenalo by stavať sa proti vývinovej tendencii, ktorá sa v jazyku prejavuje.

Otázku skloňovania spomenutých maskulín možno riešiť aj inou cestou než zavádzaním mäkkého *ľ*. Materiál treba podrobiť dôkladnej analýze a skúmať, ktoré skupiny slov patria do jedného a ktoré do druhého z dvoch jestvujúcich vzorov, a na základe tohto detailného výskumu stanoviť príslušné poučky. Ma-

[1] E. Jóna, *Poznámky k návrhom na reformu slovenského pravopisu*, SR XII, 1946, 103—113.

[2] SR XII, 1946, 69.

teriál treba skúmať s hľadiska synchronického a s obmedzením na spisovný jazyk, keďže tu ide o otázky *spisovného* jazyka.

Neživotné maskulína, ktoré sa končia na spoluhlásku *-l*, majú v lok. sg. pádovú príponu *-e* alebo *-i*, v nom.-ak. pl. *-y* alebo *-e*. Podstatné mená, ktoré majú v lok. sg. pádovú príponu *-e*, majú v nom.-ak. pl. najčastejšie *-y*, a zasa tie, ktoré majú v lok. sg. *-i*, majú v nom.-ak. pl. *-e*. Jestvuje však aj kombinácia pádových prípon *-i: -y*, t. j. v lok. sg. *-i*, v nom.-ak. pl. *-y* (napr. *hotel — hoteli — hotely* a pri niektorých iných slovách).

Podľa Orlovského—Aranya[3] z neživotných maskulín na *l* v lok. sg. pádovú príponu *-i* majú mená na *-el*, napr. *hoteli, modeli, bagateli, sentineli, tuneli ...;* ale je tu aj *-e*, napr. *priemysle, úmysle, výmysle, šrapnele ...;* na *-iel*, napr. *ortieli ...;* na *-ál*, napr. *inštrumentáli, materiáli, integráli, duáli, piedestáli, areáli...* V nom. a akuz. plur. mená na *-el, -iel, -ál* majú častejšie pádovú príponu *-e*, zriedkavejšie *-y*, napr. *bicykle, fascikle, debakle, ortiele, kapitále*, ale: *hotely, modely, tunely, priemysly, úmysly, podiely, oddiely ...*

Pomery sú tu teda pomerne zložité a málo prehľadné. Poučky o výskyte pádových prípon v lok. sg. a nom.-ak. pl. pri mužských neživotných podstatných menách zakončených na *-l* možno však spresniť v niekoľkých bodoch.

Najprv si vydelíme podstatné mená, ktoré sa kloňujú podľa vzoru „dub". Substantíva na *-al, -il, -yl, -íl, -ýl, -ol, -ól, -ul* patria do vzoru „dub": *bal, cval, kal, nával, obal, pal, podval, sval, úpal, úval, val, výkal, zápal, cymbal, festival, futbal, interval, karneval, kindžal, koral, kryštal,*[4] *madrigal, volejbal, automobil, azyl, bacil, beryl, cyklostyl, daktyl, dril, etyl, exil, chlorofyl, kodicil, koncil, peristyl, profil, projektil, salicyl, štýl, tyl, ventil, il, omyl, alkohol, amfibol, benzol, idol, kamizol, karambol, karbol, karfiol, kostol, kotol, lyzol, monopol, prestol, protokol, staniol, symbol, vitriol, hranol, kúdol, plápol, popol, rôsol, rozkol, sokol* (spolok), *spevokol, uhol, uzol, vrchol, kôl, stôl, artikul, karbunkul, titul, vestibul.*

Ako vidieť, ide tu aj o slová domáce aj o slová cudzie.

Substantívum *apríl* skloňuje sa podľa vzoru „stroj". Toto substantívum, ako aj *júl* a *jún*, ktoré sa u Orlovského—Aranya uvádzajú osobitne (str. 131), možno zaradiť napr. pod takúto poučku: Mená mesiacov, zakončené na jednu spoluhlásku, majú v lok. sg. príponu *-i*, zakončené na dve spoluhlásky majú *-e; v januári, februári, marci, apríli, máji, júni, júli, septembri, októbri, novembri, decembri*, ale: *v auguste.*

Zo substantív na *-ól* podľa vzoru „dub" skloňujú sa *pól, gól*, podľa „stroj" subst. *cól* (podľa Pravidiel). Zo substantív na *-iel* slovo *diel* a jeho zloženiny patria do vzoru „dub" *(diel, nediel, oddiel, podiel, pododdiel, rozdiel)*, iné do vzoru „stroj" *(ortiel)*. Zo subst. na *-jl* (v písanej podobe na *-il*, ak pred *-i* predchádza samohláska) do vzoru „dub" patrí *email*, do vzoru „stroj" *serail*. Pri slove *detail* prenikajú tvary podľa vzoru „dub": *detaily* sa zdaly byť špinavými (A. S. Puškin, Poltava, prel. R. Brtáň, Turčiansky Svätý Martin 1947, 214) — Pozor na *detaily!* (Čas v obrazoch II, 1947, 28, 12) — Dokonca ani také *detaily*

[3] J. Orlovský—L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 131.

[4] Príklady uvádzame podľa Jónu, l. c. 109. Jóna uvádza *krystal*, podľa Pravidiel je *kryštal*. Vyskytuje sa aj tvar s dlhým *á*: Mladosť! či tvojich túžob *kryštálu* (Sládkovič, *Marína*).

(SR XV, 1949/1950, 150) — zachycovaly *detaily* predmetov (Kornilov—Smirnov —Teplov, Psychologia, prel. J. Vavro, Bratislava 1950, 138) — V každom sebamenšom *detaile* (Práca V, 1950, 25, 8a) — ...všímať si čím nenápadnejšie *detaily* (Kornilov—Smirnov— Teplov, l. c. 140). Podľa „dub" skloňuje sa aj subst. *koktail:* mliečne *koktaily* (Ľud III, 1950, 179, 3c).

Teraz si všimneme subst. na *-ál*. Na základe Jónovho materiálu možno zistiť, že prevažná väčšina substantív na *-ál* skloňuje sa podľa vzoru „stroj": *arzenál, duál, ementál, graduál, ideál, inštrumentál,*[5] *integrál, kanál, kancionál, kapitál, kondicionál, kravál, kriminál, kvartál, kvirinál, manuál, materiál, memoriál, metál, minerál, misál, mistrál, opál, originál, pasionál, pedál, personál, piedestál, plurál, pluviál, pokál, portál, potenciál, rádiožurnál, regál, rituál, signál, škandál, tribunál, vokál, žurnál.* Jóna pri subst. *bengál* uvádza v zátvorke otáznik. Podobne s otáznikom uvádza lok. sg. na *-i* od subst. *sandál*. Pravidlá pri hesle *bengál* majú uvedený len gen. sg. Pri *sandál* je nom.-akuz. pl. na *-e*.

Niekoľko slov na *-ál* má tvary podľa vzoru „dub". Jóna uvádza vo svojom prehľade slová *bál, paškál, paušál, šál*. Pravidlá v slovníkovej časti *paškál* neuvádzajú, pri *paušál* uvádzajú len gen. sg., rovnako pri slove *šál*.

Vo všeobecnej časti Pravidiel na str. 83 sa hovorí: „Slová na *-ár, -ál* skloňujú sa *zpravidla* podľa vzoru „meč" (podčiarkol L. D.). Tým sa vlastne v Pravidlách uznáva aj skloňovanie podľa vzoru „dub", resp. skloňovanie podľa oboch vzorov. Príklady na takéto skloňovanie Pravidlá však neuvádzajú. Orlovský-Arany (l. c. 131 n.) uvádzajú len skloňovanie podľa vzoru „meč".

Treba poukázať na fakt, že pri slovách na *-ál* začína prenikať skloňovanie podľa vzoru „dub". Tomuto skloňovaniu ako živej tendencii podľa mojej mienky treba dávať prednosť. Niekoľko príkladov: *Ideály* 28. októbra 1918 dnes skutkom (Obrana ľudu V, 1949, 253, 1) — *žurnály* pre prózu zas miesto majú (Pozdrav, Almanach poézie, Bratislava 1942, 47; cit. podľa SR XIV, 1948/1949, 243) — Plný mladistvého zápalu pre *ideály* (W. Baumroth, Potupenie kríža, prel. I. Obrokta, Trnava 1948, 3. vyd., 23) — Naše *ideály* zvíťazily (Baumroth, c. d. 28) — prudko útočia na ošúchané *ideály* (Program Novej scény ND IV, 1949, 32) — Fuldské *anály* (J. Domasta, Veľké skúšky, Bratislava 1948, 5) — ...uhájime *ideály* (Práca V, 1950, 124a, 1c) — *Ideály* francúzskych osvietencov (I. Hrušovský, Dialektika spoločenského vývinu, 3. vyd., Bratislava 1949, 22) — ...nie sú básnické *ideály* (J. K. Jerome, Traja v člne, prel. A. Bednár, Bratislava 1949, 5) — ide totiž o mravné *ideály* (F. Engels, Ludwig Feuerbach a zavŕšenie klasickej nemeckej filozofie, prel. A. Melicherčík, Bratislava 1949, 27) — neuskutočniteľné *ideály* (ibid.) — Nie je ťažko nájsť *ideály* (A. Sirácky, Kultúra a mravnosť, Bratislava 1949, 92) — ...mohla odôvodniť svoje *„ideály"* (A. Sirácky, Slovanstvo a svetový mier, Bratislava 1949, 25) — „bojovník za všeľudské *ideály"* (Sirácky, l. c. 28) — Takto vznikajúce *„plurály"*... (I. výročná zpráva Gymnázia Vladimíra I. Lenina v Bratislave, Bratislava 1948/1949, 9) — svetelné a zvukové *signály* (E. Pauliny, Systém slovenského spisovného jazyka, I. časť, 1) — Pre najpresnejšiu kontrolu sa vysielajú *signály* (D. Ilkovič, Technická fyzika, Bratislava 1949, I. diel, 16) — „Postavili ste nejaké *signály?"* (J. Verne, Dva roky prázdnin, prel. P. Jež, Bratislava 1947, II. diel, 154) — dávať *signály* (Verne, c. d. II. diel, 63) — Vystavené časti sú... *originály*

[5] Jóna (ibidem) uvádza tvar *instrumentál*. Podľa Pravidiel je *inštumentál*.

(Práca V, 1950, 115a, 10) — Píšu sa ... *pasionály* (Slovenská vlastiveda, V. diel, 1. sv., Bratislava 1949, 350) — Na Slovensku sa zachovaly ... *pasionály* (tamtiež 352) — do skloňovania sa prenášajú ... *lokály* (tamtiež 410) — plánovite sa vyhlbovaly *kanály* (Hrušovský, c. d. 26) — cenné *materiály* (Pravda XXXI, 1950, 164, 2a) — *vokály* (J. M. Kořínek, Úvod do jazykospytu, Bratislava 1948, 85) — Inak sa ... *vokály* nespájajú (Pauliny, c. d. I, 83) — *vokály* (J. M. Kořínek, Od indoeuropského prajazyka k praslovančine, Bratislava 1948, 32 n. často) — mená na predné *vokály* (SAT I, 1947, 76) — prevádzajú sa výfukové *kanály* (Kožoušek, Spaľovacie motory, Bratislava 1949, 123) — Tieto dva *integrály* (D. Iľkovič, Vektorový počet, Bratislava 1945, 216) — *potenciály* sú všetky absolútne (D. Iľkovič, Technická fyzika, II. diel, 38) — *potenciály* sú obecne rôzne (tamtiež, 49) — V „Kapitále" ... Marx zdôrazňuje (Sirácky, Kultúra a mravnosť, 98) — ... hovoril Marx v „*Kapitále*" ... (F. V. Konstantinov, Materialistické a idealistické chápanie dejín, prel. K. Truchlik, Bratislava 1949, 26) — obchodný kapitalizmus, založený na obchodnom *kapitále* (Hrušovský, c. d. 69) — mleli o *ideále* (S. Asch, Apoštol, prel. Z. Kubišová—Dovalová, Bratislava 1949, 82) — Aj v *inštrumentále* sa zachovávajú pôvodné koncovky (SR VII, 1938/1939, 221) — ... v *originále* (J. Kasprowicz, Hymny, prel. F. Šubík, Trnava 1949, 1. str. záložky obálky) — v *originále* bolo (Kultúrny život V, 1950, 9, 17a) — ... čítať v *originále* (Práca V, 1950, 124a, 4c) — ... vo svojom ... „*Kapitále*" (A. Sirácky, Od kapitalizmu k socializmu, Bratislava 1950, 19) — používané najčastejšie v *plurále* (SR XI, 1943/1944, 232) — v základnom *materiále* (J. Čabelka, Metalurgická svariteľnosť mäkkých konštrukčných ocelí, Bratislava 1948, 42) — v *lokále* (J. Stanislav, Československá mluvnica, Praha—Prešov, 1938, 184) — v *duále* (tamtiež 39) — v *Rádiojournale* (Chrobák—Čeppan, Rukoväť dejín slovenskej literatúry, Bratislava 1949, 258) — v *inštrumentále* (Linguistica Slovaca IV—VI, 1946—1948, 50) — pri *lokále* treba vždy vyjadriť vzťah (Pauliny, c. d. II. časť, 125) — takéto chovanie nemôžeme v našom *lokále* trpieť (Domov a svet II, 1946, 13, 4) — v slovníkovom *materiále* (Slovo a tvar III, 1949, 140) — na samom *areále* (Historica Slovaca I—II, 1940—1941, 58) — ... *seriály* cowboyek (Život IV, 1949, 48, 13b).

Neživotné maskulína na *-el* majú tiež v lok. sg. a nom.-ak. pl. dvojaké tvary. Treba tu rozoznávať slová s pohyblivým *e* a slová so stálym *e* pred koncovým *-l*.

Je zaujímavé a sotva to možno pokladať za náhodu, že slová cudzieho pôvodu s pohyblivým *e* pred *-l* majú tvary podľa vzoru „stroj", kým domáce slová toho istého typu majú tvary podľa vzoru „dub".

Cudzie slová na *-el* s pohyblivým *e* majú teda v lok. sg. *-i* a v nom.-ak. pl. *-e*. Napr.: *bicykel — bicykli — bicykle, binokel — binokli — binokle, cirkel — cirkli — cirkle, motocykel — motocykli — motocykle, nikel — nikli — nikle, vehikel — vehikli — vehikle, debakel — debakli — debakle, brajgel — brajgli — brajgle, triangel — triangli — triangle.*

Domáce neživotné maskulína na *-el* s pohyblivým *e* majú v lok. sg. *-e* a v nom.-ak. pl. *-y*. Napr.: *dômysel — dômysle — dômysly, priemysel — priemysle — priemysly, dvojsmysel — dvojsmysle — dvojsmysly, smysel — smysle — smysly, úmysel — úmysle — úmysly, výmysel — výmysle — výmysly, živel — živle — živly, kel — kle — kly.*

Neobstojí teda poučka Pravidiel na str. 83, podľa ktorej (všetky) slová

na *-el* s pohyblivým *-e* sa skloňujú podľa vzoru „stroj". Slová *úmysel, výmysel, priemysel* sú však v Pravidlách uvedené pri vzore „dub", a tým sa popiera platnosť uvedenej poučky samými Pravidlami.

Neživotné maskulína na *-el* so stálym (nepohyblivým) *e* sú zväčša cudzieho pôvodu. Napr. *akvarel, ambrel, apel, bagatel, betel, Brusel, burel, duel, flanel, hotel, Izrael, karamel, kartel, kel* (druh zeleniny), *model, pastel, šrapnel.*

Pri všetkých týchto slovách začína sa v spisovnej slovenčine ustaľovať „smiešané" skloňovanie, t. j. v lok. sg. prípona *-i* a v nom.-ak. pl. prípona *-y*.

Domáce slová tohto typu, ako *údel, účel, tmel, skorocel* (je ich málo), majú tvary podľa vzoru „dub".

Omnoho viac domácich slov má zakončenie *-eľ* s mäkkým *ľ* a skloňovanie podľa vzoru „stroj".

Náš pokus o rozbor príslušného materiálu ukazuje, že sa poučky o skloňovaní neživotných maskulín na *-l* dajú spresniť aj bez pravopisných zmien a najmä bez rozmnožovania mäkkého *ľ*.

Plniace pero

Ján Horecký

Názov plniace pero kladieme za nadpis svojho príspevku preto, že predstavuje typ složeného pomenovania, v ktorom je shodný prívlastok vyjadrený slovesným prídavným menom, a ďalej preto, že práve tento názov bol podnetom k úvahám o funkcii a význame spomenutých prídavných mien v slovenčine vôbec.

Po stručných poznámkach, zamietajúcich pomenovania *baliaci papier, kresliaci papier, holiace mydlo* (SR VI, 1938/39, 112) zaujal stanovisko, vcelku záporné, priamo k názvu *plniace pero* Dr. Miloš Vančo (*Plniace pero*, SR VIII, 1940/41, 102—104).

Dotkol sa tu dvoch vecí: jednak otázky jestvovania slovesných prídavných mien v slovenčine vôbec, jednak významovej a slovotvornej stránky prídavného mena *plniaci*.

Pokiaľ ide o prvú otázku, tu Vančo rozhodne popiera opodstatnenie takýchto prídavných mien v slovenčine, a to konkrétne v prípadoch (uvedených v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940, str. 77 — v zátvorke sú Vančove návrhy na náhradu) *čítací spolok (čitáreň), kúpací oblek (kúpeľový, kúpeľný oblek), nakladací podnik (nakladateľský podnik), určovacia žaloba (určovná žaloba), siaci stroj (sejačka), hnací remeň, hnacie koleso (pohonný remeň, pohonné koleso), hracie karty (karty na hranie), skladací stolík (skladavý stolík), stojace hodiny (stojanové, podstavcové hodiny).*

Na všetkých Vančových návrhoch však možno ukázať, že nevystihujú presne ten význam, akým daným složeným pomenovaniam dáva v Pravidlách uvádzané slovesné prídavné meno: *čitáreň* je miestnosť, v ktorej sa číta, ktorá je určená na čítanie, nemôže byť teda názvom pre čítací spolok (dnes by sme tu, pravda, povedali skôr *čitateľský spolok, čitateľské združenie*); prídavné meno *kúpeľný,*

kúpeľový sa vzťahuje skôr na *kúpeľ* a *kúpele* (porov. *kúpeľný hosť, kúpeľná sezóna, kúpeľový prášok*) než na kúpanie; *nakladací podnik* síce nejestvuje, ale máme také názvy, ako *nakladacia lehota, podacia kniha* a pod.; *určovná žaloba* by sa týkala priamo činnosti určovania, kým názov *určovacia žaloba* vystihuje, že sa ňou má niečo určiť atď.

Už z niekoľkých uvedených námietok významového rázu vidieť, že slovesné prídavné mená na *-cí* sú potrebné najmä v takýchto zložených, dvojslovných pomenovaniach, v ktorých sa má základné významové podstatné meno bližšie určiť slovesom, resp. priamo z neho odvodeným prídavným menom, ktoré vždy máva iný význam než prípadné iné prídavné mená, odvodené od slovies odvodzovacími príponami *-avý, -ivý (otáčavý, plnivý, žičlivý* a pod.).

Ani druhá časť Vančovho príspevku neobstojí, pretože robí nesprávne analogie (čo do významu) od slovies *žičiť, ničiť, meniť, žiariť, vábiť* (ba dokonca aj *mizmúť*, hoci chce skúmať iba tvorenie adjektív od slovies na *-iť*). Tvrdenie, že by prídavné meno *plnivý* vyjadrovalo možnosť napĺňania, nie je správne, pretože odvodzovacia prípona *-ivý* vyjadruje vo všeobecnosti vlastnosť, schopnosť niečo robiť; možnosť sa vyjadruje odvodzovacou príponou *-teľný*. To znamená, že by tu podľa Vančo mal byť názov *plniteľné pero*.

Vančo sa však vo svojom príspevku nedotkol zásadnej otázky, či totiž slovenčina má osobitné slovesné prídavné mená od slovies na *-iť*, keď je známe, že tvar *plniaci* je vlastne príčastie prítomné, a ako sa správne hovorí v redakčnej poznámke, ako také nezodpovedá českému slovesnému prídavnému menu *plnicí*.

Touto zásadnou otázkou sa dosť podrobne zaoberá A. Jánošík v rozličnostiach *šicí stroj = šijací stroj, jedacia lyžica = jedáca lyžica* a *plniace pero, plniak = napĺňacie pero* (SR IX, 1941/42, 189—191).

Jánošík pokladá tvorenie odvodzovacou príponou *-cí* za „český systém" a vytýka Damborskému, že ho zavádzal do slovenčiny a nepovšimol si pritom prídavné mená typu *šijací*.

Pod týmto typom myslí Jánošík tvorenie odvodzovacou príponou *-áci* (ktorá sa však práve v prídavnom mene *šijací* nemôže uplatniť, pretože v slovenčine po *j* zpravidla nie je možné dlhé *á*) a ako dôkaz pre jestvovanie tohto typu v spisovnom jazyku uvádza nárečové, nespisovné tvary *trváci, jedáci, naberáci, opakováci, práci, sedáci, sekáci, meráci, modláci, rozťahováci, rukováci* a napokon spisovné *mláťací*. Na týchto príkladoch je pozoruhodné predovšetkým to, že nárečové slová majú zväčša *á*, kým tie, ktoré sa používajú v spisovnom jazyku, majú *a (šijací, mláťací)* alebo *ia (modliaci)*.

Pri tom všetkom, pravda, Jánošík nehovorí, ako sa tieto prídavné mená odvodzovacou príponou *-áci* tvoria. Z príkladov vidieť, že pri slovesách na *-ať* sa pripája táto prípona ku koreňu, ale pri slovesách *jesť (jedáci), šiť (šijáci), mlátiť (mláťací)* tvorenie také jasné nie je.

Záverom Jánošík uznáva, že „domáci systém" (totiž tvorenie odvodzovacou príponou *-áci*) nie je už produktívny. Jednako však zavádza tvary ako *trváce, opakováce sloveso* priamo do odbornej terminologie, hoci je jasné, že v dnešnom spisovnom slovníku sa prídavné meno *trváci* chápe čisto kvalitatívne, ako prídavné meno vyjadrujúce nie samo trvanie, slovesný dej, ale len určitú akosť, vlastnosť, trvanlivosť. Vidieť to z príkladov *trváca látka, trváca bunka, trváce pletivo, trváce jadro, trváci dojem, trváci väzok, trváci styk*, kde všade sa naznačuje schopnosť dlhého trvania čohosi, čo vytrvá, pretrvá dlhý čas.

Na druhej strane prídavné meno *trvací* má bližší a priamejší vzťah k dejovému významu slovesa *trvať*. Spojenie *trvacie sloveso* teda znamená, že toto sloveso vyjadruje trvanie deja, skutočnosť, že dej trvá.

Ťažkosť s typom *plniace pero* je však podľa našej mienky inde, a to v skutočnosti, že slovenčina nemá formálne prostriedky na rozlišovanie českých tvarov *plnicí* (čo je prídavné meno) a *plnící* (čo je príčastie prítomné). To znamená, že pri slovesách na *-iť* sa v slovenčine nedajú rozlišovať tvary typu *oznamujúci — oznamovací, písúci — písací*. Z toho potom pramenia všetky snahy označovať tvary typu *plniaci, baliaci, holiaci, kresliaci, čistiaci, brúsiaci, taviaci* za nesprávne s tým odôvodnením, že sú to príčastia a teda znamenajú, resp. bližšie určujú toho, kto práve koná príslušnú činnosť, t. j. plní, balí, holí, kreslí, čistí, brúsi.

Aby sa vyhlo takémuto významu v názve *plniace pero*, robily sa pokusy tvoriť tu potrebné prídavné meno od opakovacieho slovesa *napĺňať*, ktoré sa dá tvoriť iba pomocou predpony. Tak sa od slovesa *napĺňať*, ktoré už je zakončené na *-ať*, utvoril formálne úplne správny názov *napĺňacie pero*.

Lenže pri tomto sa úplne pozabudlo na významový obsah názvu plniace pero. V tomto názve totiž sloveso, nech už má akúkoľvek podobu, má za úlohu naznačiť v čo najvšeobecnejšom význame, že vec akosi súvisí s plnením, ale nie, že účelom je tu napĺňanie. No keď tu použijeme tvar *napĺňací*, už zdôrazňujeme, že hlavnou funkciou takéhoto pera je napĺňanie (hoci vieme, že napĺňanie je tu iba pomocným výkonom).

Podobné nebezpečenstvo významovej nejasnosti alebo dokonca odchýlky od správneho významu je aj pri návrhoch, ktoré odporúčajú vyhnúť sa tomuto nepohodlnému tvaru opísaním pomocou predložky *na: papier na balenie, na kreslenie, prostriedky na čistenie, pec na tavenie, kameň na brúsenie*. Napr. v názve *papier na balenie* sa jasne vyjadruje účel: tento papier možno použiť na to, aby sa doň niečo zabalilo. To však znamená, že pod takýto názov (ak vôbec možno o názve hovoriť) môžeme zahrnúť akýkoľvek papier, teda napr. aj novinový, ktorý v danom prípade používame na balenie. V skutočnosti sa však má vyjadriť, že ide o určitý druh papiera, ktorý sa vyrába osobitnými pracovnými pochodmi a ktorý prípadne ani nemusí slúžiť na balenie. Inými slovami: *baliaci papier* je osobitný výrobný druh papiera.

Na druhej strane zase môže pri takýchto opisoch prekážať zreteľnosti možnosť dvojakého chápania. Ak napr. povieme *sklo na brúsenie*, nie je jasné, či je tu to sklo na to, aby sa brúsením opracovalo, alebo na to, aby sa s ním niečo obrúsilo. A práve na rozlíšenie týchto dvoch vecí možno úspešne využiť naše dve možnosti: *sklo na brúsenie* je také, ktoré sa má brúsením opracovať, *brúsiace sklo* zase také, s ktorým sa niečo obrusuje.

V niektorých prípadoch konečne nemá vôbec smyslu uvádzať výslovne účel (predložku *na*) pri názvoch typu *taviaca pec, smaltovacia pec, moriaca kaďa*, ak sa má iba vo všeobecnosti naznačiť, že ide o pec, v ktorej sa taví a pod.

Zo všetkého, čo sme dosiaľ povedali, sa teda ukazuje, že je množstvo takých zložených názvov, v ktorých na bližšie určenie podstatného mena práve najlepšie vyhovuje slovesné prídavné meno. Je však otázka, či by bolo osožné a odôvodnené práve len pri slovesách na *-iť* odchýliť sa od toho spôsobu, ktorý je bežný pri slovesách na *-ať*. Inými slovami, či je osožné, aby popri názvoch *smaltovacia pec, vypúšťací kohút, dorozumievací prostriedok* boly pre úplne analo-

gicky fungujúce predmety názvy *pec na tavenie, kohút na plnenie, prostriedok na čistenie.*

Podľa našej mienky a praktických skúseností by takéto rozlišovanie nebolo účelné a tým menej praktické, preto navrhujeme hľadať možnosti riešenia v sústave jazyka. Toto riešenie tu v krátkosti načrtneme:

Ako sme už na niekoľkých miestach v tomto príspevku naznačili, v zložených pomenovaniach sa ukazuje potreba (a to vo všetkých jazykoch) vyjadriť v prívlastku slovesnú činnosť v najvšeobecnejšom význame, teda nielen účel (hoci to býva najčastejší prípad). Práve na tento cieľ sa v slovenčine využíva prídavné meno odvodené od slovesa ako tvar, ktorým sa prenáša všeobecný slovesný význam do tvaru prídavného mena. Tieto prídavné mená sa v slovenčine tvoria odvodzovacou príponou *-cí* (iba v tvare *mláťací* je *-ací*) od slovies na *-ať*, prípadne od jednoslabičných na *-iť*, *-yť*: *bicí, krycí, hrací, trecí, žací, kúpací, volací, opytovací, určovací* a pod.

Od slovies na *-iť* by sme čakali tvary *plnicí, holicí, čisticí,* ale tieto tvary v dnešnej slovenčine nejestvujú. Pretože však potreba prídavných mien odvodených od slovies na *-iť*, ako sme sa usilovali ukázať v prvej časti príspevku, je zrejmá, navrhujeme, aby sa vo funkcii týchto prídavných mien používaly príčastia typu *plniaci, čistiaci, brúsiaci.* Bolo by to možné aj preto, že v takej istej funkcii sa už takéto príčastia niekedy aj používajú: *vedúci úradník, vedúci stroj, vedúce lietadlo, vedúci roj.* Vo všetkých týchto spojeniach je vlastný význam činnosti („viesť") už zatlačený a vystupuje tu význam „prvý, ten, kto je na čele".

Týmto spôsobom by sa vyriešily „ťažkosti" s názvami typu *plniace pero,* vyhlo by sa nejasnostiam v type *brúsiace sklo* a napokon napomohlo by sa aj významovej diferenciácii v type *brúsiace sklo — sklo na brúsenie.*

POSUDKY A REFERÁTY

Slovenčina II. — Učebnica a cvičebnica slovenského jazyka a pravopisu pre 3. postupný ročník národných škôl. Spracovala Učebnicová komisia pri Štátnom pedagogickom ústave v Bratislave. Schválilo PŠVU výnosom zo dňa 10. februára 1950 č. 52.899/50—II/1. Vydalo Štátne nakladateľstvo v Bratislave 1950. Cena 24 Kčs.

Zásady, ktorými sa spravovala Učebnicová komisia pri ŠPÚ v Bratislave pri vypracúvaní tejto učebnice, zodpovedajú zásadám P. Bernátha, M. Prídavka a

M. Rumpla, ktorí sú autormi I. dielu Slovenčiny. Takto možno veľa z toho, čo sme povedali o učebnici slovenčiny pre 2. ročník, vzťahovať aj na túto. (Pozri SR XVI, 2, 60—62.)

Učivo je rozdelené do desiatich plánov, ktoré časovo zodpovedajú desiatim mesiacom školského roku. Deväť plánov obsahuje postupne preberané predpísané učivo a desiaty plán vypĺňuje opakovanie.

Pracovné zásady, ktoré sú uvedené vždy pred opakovaním na začiatku plánu, zdôrazňujú význam plánovania a plnenia plánu, chuť do práce, spoluprácu, vzájomnú pomoc a radu (doučovacie skupiny, rozhovor s rodičmi), vyzdvihujú pevné predsavzatie, sústredenosť, vytrvalosť a usilovnosť, zvyšovanie noriem (...„vypracovať za domáce cvičenie viac úloh, ako... určí učiteľ") a pred opakovaním potrebu zistiť svoje hlavné nedostatky.

Vyučovaná látka je preberaná v cvičeniach: pravopisných, gramatických, slohových a v cvičeniach reči. Na shrnutie a preopakovanie slúži niekoľko opakovacích cvičení. Ako sme sa už zmienili v posudku učebnice pre 2. ročník, ťažko viesť presné rozhraničovacie čiary medzi jednotlivými cvičeniami, priam tak ako nemožno rozkladať jazyk na uzavreté a ohraničené zložky (gramatiku, pravopis, sloh, reč). Napr. cvič. 28 na str. 24, ktoré sa uvádza ako gramatické, by sme po prvom prečítaní mohli smelo zaradiť medzi cvičenia slohové. Bola by len otázka, či tento voľne prepísaný úryvok z knihy M. Figuli, Tri gaštanové kone, je súci ako ukážka slohovania pre 3. ročník národných škôl. Domnievame sa, že sotva. Cvič. 34 na str. 26 — úryvok z Kukučína — sa veľmi dobre hodí do radu slohových cvičení; priam tak cvič. 51 na str. 32, cvič. 78 na str. 46, cvič 265 na str. 144 a i. Učiteľ, ktorý používa túto knihu ako pomôcku pri vyučovaní materinského jazyka, musí vhodne využívať materiál každého cvičenia pre všetky zložky jazyka, i keď každé cvičenie má svoje dominantné určenie. — Toto ako metodická poznámka.

K celkovému rozvrhnutiu učiva možno poznamenať toto:

Autori učebnice v snahe priradiť učivo o predpone *vy-* k základným vybraným slovám, v ktorých sa po obojakých spoluhláskach píše ypsilon, preberajú učivo o predpone *vy-* osihotene (bez poučenia o predponách vôbec) a oddelene od poučiek o predložkách. Poučenie o predpone *vy-* dostáva žiak na str. 93—4 medzi základnými vybranými slovami v pláne V, kým pojem predložky si osvojuje za učivom o podstatných menách na str. 138 v pláne VII. — Učivo o predponách a predložkách patrí k sebe. Veď súvislosť medzi predložkami a predponami je aj žiakovi 3. roč. národnej školy zrejmá. Napokon priradenie učiva o predponách k poučkám o predložkách je potrebné najmä so zreteľom na pravopis. (Predložka stojí pred menom, píše sa osve. — Predpona sa píše spolu so slovom.) Požiadavku priradiť poučky o predpone *vy-/vý-* k učivu o základných vybraných slovách možno vhodne splniť pri opakovaní.

V učebnici sa postupne uvádzajú slová, ktoré si má žiak zapisovať do slovníčka a ktoré sú shrnuté vzadu do Pravopisného slovníka. I keď na str. 16 je správna požiadavka „Učte sa poznávať význam slov a používať ich vo vetách", neuplatňujú ju autori medzi pravidlami o vpisovaní slov do slovníčka. — Bolo treba upozorniť, že rozsah slovníka je minimum, ktoré musí dosiahnuť každý žiak. Usilovní žiaci prekračujú normy vypisovaním slov z čítanej literatúry (čítanka, literatúra pre mládež, časopisy). Takto získané slová sa môžu vpísať do slovníka osobitne. Určitá čiastka vyučovacieho času sa môže venovať výkladu

slov, ako sa v učebnici správne robí na objasnenie významu niektorých vybraných slov.

V cvič. 37 na str. 28 sa od žiakov žiada, aby usporiadali slová do abecedného poriadku. Nebolo by škodilo upozorniť, aby si žiaci pri abecednom usporadúvaní slov pomohli rozpísaním slov na lístky.

Upozornenia, poučenia a rozkazy treba formulovať presne a jednoznačne, bez zbytočnej mnohovravnosti. — Napr. v cvič. 68 na str. 42 (Doplňte tvrdými slabikami) sú úpravy: a) Cvičenie napíšte! b) V tomto cvičení pozor na tvrdé slabiky! — Stačilo by: a) Cvičenie napíšte! b) Pozor na tvrdé slabiky! Priam tak na str. 43 v cvič. 70 namiesto „V tomto cvičení pamätaj na pravopis tvrdých slabík!" by stačilo: Pamätaj na pravopis tvrdých slabík! Neobratné je upozornenie v cvič. 74 na str. 45: Napíšte, ale chýbajúce slabiky doplňte! Lepšie by bolo: Doplňte chýbajúce slabiky a odpíšte! Na str. 68 po cvič. 120 v Kontrole je rozkaz: a) V cvičení slovo lyko podčiarknite! — Postačilo by: Slovo lyko podčiarknite! V opakovaní na str. 60 otázka 32 „Nad ktoré hlásky môžeme písať aj dĺžeň?" má správne znieť: Nad ktoré spoluhlásky môžeme písať dĺžeň? Na str. 65 v bode 111 poučka „Keď slovo biť znamená udierať, búchať... trestať, vtedy píšeme mäkké *i*" má znieť: ...vtedy ho píšeme s mäkkým *i*. — Na str. 86 v bode 157 rozkaz „Doplňte správnym slovom!" mal znieť: Doplňte správnym tvarom! Lebo „správne slovo" (neurčitok príslušného slovesa) je uvedené v zátvorke, treba ho len uviesť do náležitého tvaru (času a osoby). — Rozkaz k cvič. 174 na str. 94 „Napíšte tieto slová s predponou *vy-*! Pozor na *y*! Inú predponu vynechajte!" mal srozumiteľnejšie znieť: Nahraďte predpony *od-, na-, pre-, pri-, z-, za-* predponou *vy-*! — Rozkaz k bodu 262 na str. 142 „Odpíšte, ale pozor na predložku *od* a *nad*!" treba upraviť takto: Odpíšte! Pozor na predložky *od* a *nad*!

V § 13 by nebolo bývalo od veci zaviesť pre spojenie predložka + príslušný pád podstatného mena termín „predložkový výraz". Potom by rozkaz v bode 258 na str. 141 „Hovorte každú väzbu vo vete!" mohol znieť Použite každý predložkový výraz vo vete! — Na str. 169 v bode 309 namiesto „Koncovka *-ajú*" malo byť správne „Koncovka *-jú*", lebo ide o príponu 3. os. pl. prít. času slovies zelena-jú sa, rozkvita-jú, voňa-jú...

„Vzor" na vykonanie rozkazu má byť vždy za textom, na ktorom treba ho uplatniť, nie pred ním, ako je to vždy v našej učebnici. „Vzor" má byť totiž iba kontrolou, či žiak správne rozumel rozkazu.

V škole treba využívať každú príležitosť, aby sme naučili žiakov logicky uvažovať. Ak žiadame, aby žiak do kontextu podopĺňal vynechané slová, nedávame mu ich v príslušnom poriadku, ale ich poprehadzujeme, aby musel vhodné slovo hľadať. (Cvič. 49 na str. 32, cvič. 55 na str. 34, cvič. 69 na str. 42, cvič. 85 na str. 50... Správne v bode 239 na str. 131.)

V § 8, kde sa preberá znelosť a neznelosť hlások (má byť spoluhlások), medzi dvojicami, ktoré sa odlišujú iba znelosťou (*b/p, d/t, ď/ť, h/ch, z/s, ž/š* — ostatné dvojice chýbajú) uvádzajú autori aj *v/u*. — Slová, v ktorých sa na konci etymologické *v* vyslovuje ako bilabiálne *u*, bolo treba preberať osve pre osobitnosť týchto prípadov. Čiastka príkladov použitých v bode 80 na str. 47 (Vchod zakázaný. Dnes loď nepreváža.) je správna len tak, ak výslovnosť jednotlivých slov berieme samostatne a nie vo výdychových celkoch. Správne vyslovujeme: *Fxod zakázaní. Dňez loď ňepreváža.* — Bolo treba sostaviť také príklady, kde by poučku o výslovnosti koncových znelých spoluhlások nenarúšaly zákony me-

dzislovnej fonetiky. Pritom treba žiakov pri každej príležitosti upozorňovať na správnu výslovnosť v prúde reči. (Napr. *Huz mi ušla. Bog ma boli. Uš príďem.)*

Poučka o predložkách na str. 138 (Predložky sú slová. ktoré predkladáme pred iné mená . . .) mala správne znieť: Predložky sú slová, ktoré predkladáme pred mená. Potom malo nasledovať rozdelenie predložiek na slabičné (*na, pred, za, pod* atď.) a neslabičné (*s, z, v, k*). Poučku „Predložky čítame s prízvukom" treba upraviť: Slabičné predložky čítame s prízvukom. Takto aj na str. 139 v bode 253.

Správne písanie predložiek *pred, nad, bez, od, pod* (str. 142—6) treba oprieť o prípady, keď sú tieto predložky vokalizované: predo mnou, nado mnou, bezo mňa, odo mňa, podo mnou.

K opakovaniu učiva treba podotknúť, že opakovanie na začiatku jednotlivých plánov sa nesmie obmedziť iba na učivo práve prebrané v predchádzajúcom pláne, ale treba venovať niekoľko otázok aj učivu z plánov predchádzajúcich. — Opakovanie v X. pláne nemá pozostávať iba v nacvičení poučiek. ktoré sú spísané presne ako za sebou postupovaly v deviatich predchádzajúcich plánoch, ale ho treba vykonať v niekoľkých vhodne sostavených cvičeniach, aby žiaci nadobudli celistvý pohľad na prebrané učivo a vhodne ho vo svojej mysli sviazali.

Autori mali cvičenia učebnice a najmä opakovanie učiva sostavovať s ohľadom na materiál článkov schválenej čítanky a literatúry pre mládež. Ani pri domácich úlohách sa nemá pracovať len s materiálom gramatiky, ale treba rátať so všetkou literatúrou, s ktorou sa žiaci stretávajú. — Najmä na poéziu autori učebnice pozabudli a tak obišli veľmi vhodný materiál na cvičenie reči.

Korektúra učebnice bola vykonaná starostlivo. Len málo chýb ostalo neopravených: Na str. 34 v bode 53 rozkaz „Pridávajte po 5, 10, 15, 20, 25 . . ." mal znieť: Pridávajte 5! — Takto: 5, 10, 15, . . . — Na str. 36 v bode 62 za vetou „Jaj, nemôžem spať" mal byť výkričník. — Na str. 63 v bode 109 namiesto „Cvičenie rečie" malo byť . . . *reči*. — V bode 205 na str. 111 bolo treba slovo „ozimy" opraviť na *oziminy*.

Spolupráca medzi autormi učebnice a ilustrátorom ukazuje sa ako veľmi účinná. (Učebnicu ilustroval podľa našich informácií Kelenberger. — Ako ilustrátor sa omylom uvádza Ferdinand Hložník.) Ilustrácie veľmi vhodne a primerane napomáhajú porozumenie a osvojenie učiva. Sú srozumiteľné a blízke kresliarskym možnostiam žiakov stredného stupňa. Najmä obrázky na str. 154—5 svedčia o pochopení úlohy a priamo nutkajú realizovať ich pri vyučovaní danej látky „osoba slovies". (Myslím na tzv. skutočný názor v škole: ja, ty, on . . .)

I keď sme mali k tejto učebnici rad pripomienok o jednotlivostiach, hodnotíme ju ako celok kladne a s potešením ju vítame v rukách našich žiakov aj učiteľov. Želáme jej, aby vykonala dobré poslanie v zvyšovaní kultúry slovenského jazyka.

G. Horák

Belo Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950, 565 strán, viaz. Kčs 120.—, osobitné vydanie pre školy III. stupňa broš. Kčs 60.—.

V našom školskom i praktickom živote sa už dlho pociťoval nedostatok vhodnej gramatiky dnešnej spisovnej slovenčiny. Letz sa podujal na veľmi zod-

povednú úlohu, keď pristúpil k tejto práci a svoj plán zameral temer výlučne na dnešný spisovný jazyk: „V tomto diele uplatňujú sa pochopiteľne predovšetkým zásady tejto modernej slovenčiny. Zachovávajú sa tu presne jej normy a skúma zákonitosť jej systému" (str. 3). A práve takáto gramatika chýbala od tých čias, čo sa prestala používať Damborského mluvnica ako školská učebnica.

Letz sa výslovne pridržiava tradičného ponímania gramatickej sústavy a sám uvádza, že len na niektorých miestach sa snažil uviesť nový pohľad na členenie jazykového materiálu, napríklad v tvarosloví (zjednodušenie vzorov v skloňovaní a triedenie slovesných tvarov na základe kmeňoslovných vlastností). Ináč je zásadne proti tomu, aby sa uvádzaly novoty do normatívnej gramatiky, ktoré by sa priečily „dobrej tradícií". S tým súvisí aj to, že Letz si rozdelil celú gramatickú náuku o slovenčine na štyri časti: Náuku o hláskach (str. 8—100), Kmeňoslovie (str. 101—230), Tvaroslovie (str. 231—380), Skladbu (str. 381—565).

V h l á s k o s l o v í sa hovorí jednak o fonetických vlastnostiach slovenských hlások, jednak o pravopise. Táto kapitola je najslabšou časťou Letzovej gramatiky. Nedostatky sú najmä v tom, že sa autorovi nepodarilo podať ucelený obraz o hláskovej sústave súčasnej slovenčiny. Nachádzame tu kapitolky, ktoré majú tradičné nadpisy historickej gramatiky (napríklad: prehláska, rozširovanie, stupňovanie samohlások) a ktoré by sme v popisnej gramatike spisovného jazyka ani nečakali. Je jasné, že autor potom nemohol do týchto kapitoliek vsunúť patričný materiál (tradične zaraďovaný do týchto kapitoliek), pretože mu v tom bránil jeho úmysel klásť hlavný dôraz na dnešný systém spisovnej slovenčiny. Vcelku treba ešte konštatovať, že autor sa v tejto partii svojej gramatiky dopustil mnohých chýb v jednotlivostiach.

K m e ň o s l o v i e je spracované v tom duchu, ako Letz spracoval túto látku v svojich starších prácach. Ani tu nemožno povedať, že by sa autorovi bolo podarilo podať obraz o dnešnom stave slovenčiny. Aj v tejto partii je mnoho chýb. S hľadiska systému spisovnej slovenčiny by sme očakávali, že Letz, i keď sa pridržiava svojho starého spôsobu triedenia látky, zdôrazní tie tvaroslovné prostriedky, ktoré sú v dnešnej slovenčine živé, produktívne, a tým naznačí možnosti pri tvorení nových slov, zapadajúcich do dnešného systému jazyka. Celkove teda ani táto kapitola nevyhovuje autorovej základnej téze, že chce podávať normy a zákonitosť dnešnej spisovnej slovenčiny. Aj v tejto kapitole je mnoho vecných chýb, ako napríklad už aj sama definícia kmeňoslovia („Náuka o tvorení a o význame slov sa volá kmeňoslovie", str. 103) je pochybená.

T v a r o s l o v i e je pomerne najlepšou časťou celej gramatiky. Tu autor uvádza dosť príkladov a zachytáva nielen pravidelnosti spisovného jazyka, ale aj všetky odchýlky od pravidiel. Autorova novota pri skloňovaní podstatných mien, totiž uvedenie len jedného vzoru pre mužské životné podstatné mená a len jedného vzoru pre mužské neživotné podstatné mená (chlap — dub), je diskutabilná. Podobne je to aj pri triedení gramatických tvarov slovies podľa prítomníkového kmeňa a potom podľa neurčitkovej kmeňotvornej prípony. Táto otázka sa v ostatnom čase preberá v našej odbornej literatúre, ale nedošlo sa ešte k uspokojivému riešeniu, ktoré by bolo prijateľné so všetkých hľadísk.

S k l a d b a Letzovej gramatiky prináša mnoho nového a dobrého materiálu. Príklady sú väčšinou vybrané z diel dobrých spisovateľov, starších i mlad-

ších, teda nie sú to umele konštruované príklady. Ale celá koncepcia skladby nie je dosť prepracovaná. Autor sa neopiera o doterajšiu odbornú literatúru, ani len o prístupné syntaktické diela českej jazykovedy. Niektoré základné Letzove definície nijako nemožno prijať: „Veta je vyššou a obyčajne zložitejšou gramatickou jednotkou ako slovo, lebo sa skladá zo slov, s myšlienkovej a tvarovej stránky k sebe patriacich a oddelených v prúde reči výškou tónu a v písme osobitným delidlom" (str. 383). Alebo: „Ak má veta len jediný základný člen (holý a rozvitý podmet alebo prísudok), hovorí sa o jednočlennej vete, napr. Vražda! Sláva! Fuj! Nonono! Prší. Hučí mu v hlave..." (str. 384).

V tomto krátkom referáte nemožno sa zaoberať jednotlivými Letzovými poučkami ani podrobným rozborom celkového poňatia gramatickej sústavy. Preto bude potrebné kritizovať toto dielo v podrobnejších posudkoch, ktoré musia byť spracované kolektívne, aby sa aj vo forme diskusie osvetlily základné nedostatky nielen tejto gramatiky, ale gramatických diel o spisovnej slovenčine vôbec. Letzova gramatika teda môže byť podkladom pre obsiahlu diskusiu o celej gramatickej stavbe slovenčiny. *Jozef Ružička*

DROBNOSTI

Šedý a *šedivý*. — Keď skúmame, prečo je slovo *šedý* v Pravidlách (z r. 1940) označené hviezdičkou ako nesprávne, nájdeme odôvodnenie v tejto stručnej poznámke (SR VII, 1938—39, 123): Slovo „šedý" nemá miesta v spisovnej slovenčine, ktorá oddávna sa pridŕža len živých slov *šedivý, šedivosť, šedivieť, šedivec* (nehovoríme „šedý, šedosť, šedieť, šedec"). Bez bližšieho skúmania a overovania vyslovujú sa tu odvážne tvrdenia, ktorých nepravdivosť nie je ťažko dokázať. Nemáme slovenský historický ani nárečový slovník, no môžeme si ich čiastočne nahradiť prístupnými slovníkmi z 19. a 20. storočia (Palkovič 1820—21, Bernolák 1825—27, Jančovič 1848, Loos 1871, Pechány 1906, Kálal 1924, Tvrdý, 2. vyd. 1933 a Doplnky 1937, Hvozdzik 1937 a Pravidlá z r. 1931 a 1940) i výpiskovým materiálom zo slovenskej literatúry. Podľa uvedených prameňov stav je takýto.

Tvar *šedý* je nielen u Palkoviča, ale i u Bernoláka, Loosa, Pechánya, Tvrdého a v Pravidlách z r. 1931, len v Pravidlách z r. 1940 nahrádza sa podobou *šedivý*. V novšej beletrii používa sa slovo *šedý* napr. v takýchto spojeniach: *šedé šaty, šedé úhory, šedá čiapka, šedá stuha, šedé rozvaliny* atď. V odbornej terminológii používa sa všeobecne ako názov prostrednej farby medzi bielou a

čiernou (porov. napr. 4. vyd. Psychologie A. Jurovského z r. 1948, str. 88 a i.). Okrem základného adjektíva *šedý* používa sa oddávna i odvodené sloveso *šednúť* (Loos, Pechány, Tvrdý, Hvozdzik) vo význame „stávať sa šedým", složené slovo *šedohnedý* (Loos, Pechány, Tvrdý, Hvozdzik) atď. V spisovnom jazyku slovo *šedý* vyskytuje sa teda od najstarších čias až podnes.

Inak je to v slovenských nárečiach. V Czamblovej Slovenskej reči (1906), vo východoslovenskom slovníku slovo *šedý* ani *šedivý* nenájdeme, používa sa tam slovo *sivý* (šivi). V iných slovenských nárečiach, nakoľko poznáme ich slovník, popri *šedivý* je tiež *sivý* a *popolavý*. Pokiaľ sa v citovanej poznámke živými slovami rozumejú len slová z krajových nárečí, je pravda, že tvary *šedivý, šedivieť* ... sú najrozšírenejšie. Ale keď si všimneme nielen formu slov, lež aj ich význam, zistíme tieto skutočnosti: Slovo *šedivý* má význam „vyblednutý, taký, ktorý stratil pôvodnú farbu" a upotrebúva sa obyčajne v spojení s vlasmi a so šatami, napr. *šedivý starec, šedivé vlasy, šedivá šatka, šedivý kabát* atď. Šedivá vec môže byť, ale nemusí byť farby uprostred medzi bielou a čiernou; môže byť hociktorej z tzv. pestrých farieb, keď časom vybledla alebo vyšedivela na slnku. Naproti tomu názov farby, ktorá je uprostred medzi bielou a čiernou, v ľudových nárečiach je nie *šedivý*, ale *sivý* alebo *popolavý*, v hovorovom štýle i v odborných štýloch spisovného jazyka najčastejšie *šedý*. V spisovnom jazyku všetky tri slová — *šedý, sivý* a *popolavý* — pokladáme za synonymné.

S hľadiska slovotvorného tvary *šedý* a *šedivý* majú rovnaký slovný základ, líšia sa len príponou. Tvar *šedivý* má príponu *-ivý*, ktorou sa tvoria adjektíva hojnosti z menných základov, napr. *bahnivý, daždivý, ohnivý* ..., alebo zo slovesných základov adjektíva s významom „majúci náchylnosť alebo schopnosť k činnosti, ktorú vyjadruje základné sloveso", napr. *dráždivý, dusivý, hojivý, tvorivý* ... Podľa nich vznikol i tvar *šedivý*, ktorý dostal osobitný význam „vyblednutý, vyšedivený". Forma *šedý* s odvodeninami *šedastý, šednúť* ... ostáva ako názov farby popolavej alebo sivej. *E. J.*

Akonáhle. — V treťom vydaní Czambelovej *Rukoväti* z r. 1919 (str. 265) označené je slovo *akonáhle* ako germanizmus (= nem. „sobald"). „Slovenskejšie je *náhle; len, toľko čo*" — hovorí sa ďalej v Czambelovej Rukoväti. Túto poučku prevzal Kálal (Slovenský slovník z literatúry aj nárečí z r. 1923) a temer doslova aj prvé vydanie Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931. I v druhom vydaní Pravidiel označuje sa slovo *akonáhle* hviezdičkou ako nesprávne.

V čom sa vlastne slovo *akonáhle* javí ako germanizmus? Aká je tu paralela s nemeckou spojkou „sobald"? Pravda, s významovej stránky sa tieto spojky kryjú. Ale takto si možno preložiť do nemčiny veľkú väčšinu slovenských slov, ktoré celkom zrejme nie sú „germanizmami". Posvieťme si bližšie na pôvod obidvoch spojok. Nemecká spojka „sobald" je složená a obsahuje dve súčiastky: *so* (= „tak") a *bald* (= „čoskoro, hneď"). Aj slovenská spojka „akonáhle" je složená a obsahuje časticu *ako* a časticu *náhle*. Keď porovnáme sklad obidvoch spojok, ukážu sa nám tieto rozdiely: Prvá časť nemeckej spojky „sobald" je častica u k a z o v a c i a, kým prvá časť slovenskej spojky je častica o p y t o v a c i a. Tento rozdiel medzi germánskymi a slovanskými jazykmi je charakte-

ristický aj pre mnohé iné spojky a vzťažné zámená. Ani druhá časť slovenskej spojky „akonáhle" sa nekryje s druhou časťou nemeckej spojky „sobald". Je to zrejmé z významu nemeckej častice „bald" a slovenskej častice „náhle".

Zo všetkého vyplýva, že spojka „akonáhle" nevznikla „otrockým prekladom" nemeckého „sobald", ako sa domnievali puristi, ale vznikla z čisto domácich slovotvorných prostriedkov. Ide tu o obyčajné srazenie dvoch pôvodne samostatných častíc *ako* a *náhle,* používaných ako spojky v rovnakom význame, v jedno slovo. Ešte dnes používajú sa v mnohých slovenských nárečiach obidve tieto častice ako samostatné časové spojky. Nič nemôže byť prirodzenejšie ako srazenie týchto dvoch spojok rovnakého významu v jedno slovo *(ako + náhle = akonáhle).*

Podobným spôsobom vznikla česká spojka „jakmile", v nárečovej podobe „jaknáhle". Podoba „jaknáhle" je doložená už v starej češtine. Je to teda prastará spojka. Zo starších slovníkov je „jaknáhle" doložené napr. u Slováka Palkoviča (Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch 1820).

Po tomto vysvetlení sotva sa už možno pýtať, prečo tak dlho prenasledovaná spojka „akonáhle" ešte dnes žije v širokom rozsahu, a to nielen v reči vzdelancov, ale aj v ľude. Aj v beletrii by bola častá, keby naši korektori prestali „opravovať" reč spisovateľov.

V normatívnom slovníku spisovnej slovenčiny treba spojke *akonáhle* priznať plné domovské právo. —*r*

Skrinka. — Pohostinské závody hlavného mesta Bratislavy v snahe stále zlepšovať obsluhu obecenstva dali vytlačiť pre svoje reštaurácie nástenku s textom, ktorý tu v skrátenej forme uvádzame: „Prosíme našich ct. hosťov, aby si všímali prácu ... našich zamestnancov a svoje uznania, návrhy ... vhodili ... do príslušnej skriňky." Iste je ľahko uhádnuť, čo tu nie je v poriadku. Podstatné mená zakončené v nom. sg. na *-ňa* tvoria zdrobnenú podobu príponou *-ka,* pred ktorou spoluhláska *ň* stráca svoju mäkkosť. Napr.: *baňa — banka, huňa — hunka, kuchyňa — kuchynka, studňa — studienka, sviňa — svinka* ap. Podľa toho chybný je v citovanom texte tvar „skriňky", ktorý správne má znieť *skrinky* (k nom. *skrinka*). ***uffa***

Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. Zodpovedný zástupca Dr. Štefan Peciar. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. — Tlačí Neografia, národný podnik v Turčianskom Sv. Martine. — Novinové výplatné povolené čís. 6156-Ba2-1950. Dozerací poštový úrad Bratislava 2. — Toto číslo vyšlo v decembri 1950.